

Jaume I i el Magrib, una relació més enllà del comerç*

Carles VELA AULESA
Consell Superior d'Investigacions Científiques. Institució Milà i Fontanals

«La politique de la Maison de Barcelone suivait le commerce de ses sujets,
mais en même temps en facilitait les progrès»
CH.-E. DUFOURCQ

Fa gairebé mig segle, Charles-Emmanuel Dufourcq ens ofería, amb el seu llibre *L'Espagne Catalane et le Maghrib aux XIIIe et XIVe siècles*,¹ una extraordinària descripció de les relacions entre la Corona d'Aragó i el Magrib entre la batalla de Las Navas de Tolosa (1212) i l'adveniment del sultà marínida Abu-l-Hàssan (1331), és a dir, del regnat de Jaume I (1213-1276) al de Jaume II (1291-1327). El seu voluminós treball, completat amb nombrosos articles que perfilaven o retocaven alguns serrells de la seva magna obra,² ofería una anàlisi plenament estructurada de l'evolució d'aquestes relacions. De

* Aquest treball s'ha dut a terme gràcies a un ajut de mobilitat postdoctoral concedit pel Ministeri de Ciència i Innovació, amb el títol «Interacciones políticas, económicas y culturales entre la Corona de Aragón, el reino de Sicilia y el islam», desenvolupat a la Universitat degli Studi di Napoli 'L'Orientale' (ref. 2008-0888), dins del Projecte de Recerca «La Corona de Aragón en el Mediterráneo medieval: puente entre culturas, mediadora entre Cristiandad e Islam», concedit pel Ministeri d'Educació i Ciència (HUM2007-61131) i dins el marc del Grup de Recerca Consolidat «La Corona Catalanoaragonesa, l'islam i el Món Mediterrani», concedit pel Departament d'Universitats, Recerca i Societat de la Informació (SGR2005193). Les abreviatures emprades són: ACA, Arxiu de la Corona d'Aragó; C, Cancelleria. Per a la transcripció dels mots àrabs, s'ha utilitzat el sistema de transcripció simplificada proposat per l'Institut d'Estudis Catalans: cf. «XII. Proposició sobre els sistemes de transliteració i transcripció dels mots àrabs al català (publicat per acord del 21 de desembre de 1989)», *Documents de la Secció Filològica*, vol. 1 (1990), p. 141-158. Aquest treball ha comptat també amb l'ajuda del 2PTR concedit per l'Institut d'Estudis Catalans al projecte «Corpus documental de les relacions internacionals de Catalunya i de la Corona d'Aragó» (PT2008-S0110).

1. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane et le Maghrib aux XIIIe et XIVe siècles*, París, Presses Universitaires de France, 1966, publicat després en català: Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'expansió catalana a la Mediterrània occidental: segles XIII i XIV*, Barcelona, Vicens Vives, 1969.

2. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Les activités politiques et économiques des Catalans en Tunisie et en Algérie Orientale de 1262 à 1377», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. XIX (1946), p. 5-96; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Les Espagnols et le royaume de Tlemcen aux Treizième et Quatorzième Siècles», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. XXI (1948), p. 1-123; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Documents inédits sur la politique ifnkiyenne de la Couronne d'Aragon», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 25 (1952), p. 255-291; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «La couronne d'Aragon et les Hafsidés au XIIIe siècle (1229-1301)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 25 (1952), p. 51-113; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Nouveaux Documents», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 26 (1953), p. 291-322; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «La question de Ceuta, au XIIIe siècle», *Hespéris*, vol. XLII (1955), p. 67-127; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Prix et niveaux de vie dans les pays catalans et maghribins à la fin du XIIIe et au début du XIVe siècles», *Le Moyen Âge*, núm. 3-4 (1965), p. 475-520; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Une route de l'or au Moyen-Âge, de l'Afrique noire à Majorque, par Sijilmassa et Tlemcen», *Bulletin d'Information Historique de l'Université d'Alger*, núm. 3 (gener 1966), p. 9-10; Charles-Em-

fet, Dufourcq (re)construïa la dinàmica d'aquestes relacions, una dinàmica que permetia no solament descriure, sinó també entendre, l'evolució d'aquests contactes entre la Corona d'Aragó i els diferents soldanats magribins.³ Al present treball, em proposo revisar l'anàlisi dufourcquiana de les relacions entre el Conqueridor i els diferents estats nord-africans.⁴

La seva aproximació arriba a dues conclusions que, de fet, actuen com a premisses que dirigeixen la seva anàlisi. En primer lloc, la «supeditació» de la política en general i de la política reial en concret als interessos comercials en general i als interessos mercantils dels comerciants barcelonins en concret. En segon lloc, la preponderància de les relacions econòmiques o comercials sobre qualsevol altra mena de relació existent amb el Magrib.

manuel DUFOURCQ, «Les consulats catalans de Tunis et de Bougie au temps de Jacques 1er le Conquérant», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 3 (1966), p. 469-479; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Les relations du Maroc et de la Castille pendant la première moitié du XIIIe siècle», *Revue d'Histoire et de Civilisation du Maghreb*, núm. 5 (juliol 1968), p. 37-62; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Berbéne et Ibérie médiévales; un problème de rupture», *Revue Historique*, núm. 240.2 (octubre-desembre 1968), p. 293-324; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Les relations de la péninsule ibérique et l'Afrique du Nord au XIVe siècle», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7 (1970-1971), p. 39-65; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Montpellier et les pays d'Islam au Moyen-Âge», *France-Pays arabes*, núm. 68 (maig 1977), p. 21-22; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «La place du Maghreb dans l'expansion de la Couronne d'Aragon: la route maghrébine par rapport à celle des îles et des épices», a *Deuxième Congrès international d'études des cultures de la Méditerranée occidentale (Barcelone, 1975)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1978, p. 271-279; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Commerce du Maghreb médiéval avec l'Europe chrétienne et marine musulmane: données connues et problèmes en suspens», a *Actes du Congrès d'Histoire et de Civilisation du Maghreb (Tunis, 1974)*, Tunis, 1979, p. 161-162; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Vers la Méditerranée orientale et l'Afrique», a *Jaime I y su época: X Congreso de Historia de la Corona de Aragón: Zaragoza, 20-25 septiembre 1976*, vol. 1, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1979, p. 5-90; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Liaisons maritimes et commerce catalans, majorquins et valenciens avec le Maghrib du XIIIe au XVe siècle», *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, núm. 20 (octubre 1979), p. 109-118; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Les communications entre les royaumes chrétiens ibériques et les pays de l'Occident musulman dans les derniers siècles du Moyen-Âge», a *Les communications dans la péninsule ibérique au Moyen-Âge (Actes du colloque de Pau, mars 1980)*, Paris, CNRS, 1981, p. 29-44; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «La continuité des activités catalano-aragonaises dans les états musulmans méditerranéens d'Alphonse le Magnanime à Ferdinand le Catholique», a *La corona d'Aragona e il Mediterraneo: aspetti e problemi comuni, da Alfonso il Magnanimo a Ferdinando il Cattolico (1416-1516)*. IX Congreso di Storia della Corona d'Aragona. Napoli, 1973, vol. II, Nàpols, Società Napoletana di Storia Patria, 1982, p. 199-223; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Les angevins dans le monde méditerranéen des alentours de 1260 aux alentours de 1340», a *La società mediterranea all'epoca del Vespro*. XI Congreso di Storia della Corona d'Aragona. Palermo, 1982, vol. 1, Palerm, 1983, p. 167-183. Alguns dels seus articles han estat reeditats en forma de facsímil a Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Ibérie chrétienne et le Maghreb: XIe-XVe siècles*, Aldershot, Variorum, 1990.

3. Per a una bibliografia del tema anterior a 1966, remeto a la bibliografia citada a Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 611-618, tot destacant, però, el treball de Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón y los estados musulmanes: discursos leídos en la «Real Academia de Buenas Letras» de Barcelona en la solemne recepción pública de Faustino D. Gazulla O.M.C. el día 22 de junio de 1919*, Barcelona, 1919. D'entre els treballs posteriors, la majoria interessats per les relacions comercials, cal destacar Elisa VARELA RODRÍGUEZ i Carme BATLLE GALLART, «Las relaciones comerciales de Barcelona con el Norte de África (siglo XIII)», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 7 (1988-1989), p. 23-52; María Dolores LÓPEZ PÉREZ, «La expansión económica catalanoaragonesa hacia el Magreb medieval», a M. Teresa FERRER I MALLOL i Damien COULON (ed.), *L'expansió catalana a la Mediterrània a la baixa edat mitjana: actes del seminari-seminari organitzat per la Casa de Velázquez (Madrid) i la Institució Milà i Fontanals (CSIC, Barcelona), celebrat a Barcelona, el 20 d'abril de 1998*, Barcelona, CSIC, 1999, p. 81-104, i María Dolores LÓPEZ PÉREZ, «La circulación de las élites económicas en el Mediterráneo occidental medieval: el Magreb como polo de atracción de los mercaderes catalanoaragoneses», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 22 (2001), p. 721-734.

4. A més dels treballs de Dufourcq, sobre les relacions polítiques de Jaume I amb el Magrib, cal consultar també els treballs de Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...* i Andrés GIMÉNEZ SOLER, «Episodios de la historia de las relaciones entre la Corona de Aragón y Túnez», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. 1 (1907), p. 195-224. Per a una visió de conjunt de les relacions internacionals del Conqueridor, segueix sent útil consultar Odilo ENGELS, «El rey Jaime I de Aragón y la política internacional del siglo XIII», a *Jaime I y su época...*, vol. 1, p. 213-240. Per a les relacions amb l'Orient islàmic, especialment Egipte, remeto als treballs de Damien Coulon, sobretot el publicat al volum II d'aquestes actes: Damien COULON, «El desarrollo del comercio catalán en el Mediterráneo oriental durante el reinado de Jaime I».

El treball de Stephen P. Bensch sobre les elits barcelonines⁵ ha matisat la primera de les conclusions, tot demostrant que, durant la segona meitat del segle XIII, hi hagué una sinergia entre els interessos monàrquics i els interessos dels patricis barcelonins que explica que molts d'aquests patricis s'acostessin al rei perquè els seus interessos polítics coincidien amb els interessos econòmics dels primers. La política del rei no se supedità, doncs, als interessos dels mercaders, sinó que llurs interessos —dels mercaders i del monarca— confluïren.⁶

A les pàgines següents, intentaré mostrar com la segona conclusió tampoc no és exacta o, com a mínim, no és demostrable a partir de la documentació de què es disposa per al regnat del Conqueridor. De fet, allò que vull demostrar és que, com que posteriorment les relacions comercials amb el nord d'Àfrica seran molt importants i com que el nostre coneixement de les relacions amb el Magrib deriva en gran part de fonts mercantils, això ha orientat l'anàlisi de la política reial cap a la conclusió apriorística que són les relacions comercials les que, des de l'inici, dirigeixen els contactes amb el nord d'Àfrica.

1. LES CONQUESTES DEL CONQUERIDOR I L'INICI DE LES RELACIONS AMB EL MAGRIB

Acabada l'experiència occitana amb la desfeta de Muret (1213), la monarquia catalanoaragonesa es veu empesa al sud i al mar.⁷ Eren espais que no li eren del tot estranys. De fet, poc abans de Muret, havia tingut lloc la batalla de Las Navas de Tolosa (1212), en la qual una coalició de prínceps cristians havia derrotat els almohades. Anteriorment, havien existit «contactes» diversos amb les Balears que incloïen fins i tot la seva conquesta. El precedent més reeixit havia estat la croada catalanopisana contra Mallorca de 1114-1115, en època de Ramon Berenguer III, que en va suposar una efímera ocupació, tot i que més aviat es tractava d'una expedició de càstig i de saqueig.⁸ Ara bé, n'hi ha d'altres, de precedents. És probable que el tractat signat per Ramon Berenguer III amb el seu cosí normand Roger II, duc d'Apúlia i comte de Sicília i de Calàbria, que preveia una empresa militar conjunta de la qual no es declara l'objectiu, pensés en un atac conjunt catalanonormand contra Mallorca.⁹ Les Balears també eren incloses en els acords que permeteren la cooperació genovesa per a la conquesta de Tortosa.¹⁰ Cal recordar, per acabar, que Muhàmmad ibn Ghàniya, emir de les Balears,

5. Stephen P. BENSCH, *Barcelona and its Rulers, 1096-1291*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, publicat després en català: Stephen P. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents 1096-1291*, Barcelona, Proa, 2000. Els plantejaments de Bensch han estat recollits en la recent aproximació al tema d'Antoni RIERA MELIS, «El comerç internacional a la Corona Catalano-aragonesa durant el segon terç del segle XIII», a *Un mar de Lleis. De Jaume I a Lepant*, Barcelona, Institut Europeu de la Mediterrània, 2008, p. 41-62.

6. Stephen P. BENSCH, *Barcelona...*, p. 253-254.

7. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 29: «Rejetée ainsi vers le sud, la monarchie catalano-aragonaise n'allait plus entendre pendant longtemps qu'un appel: celui des terres péninsulaires et des îles à reprendre sur l'islam.»

8. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Les relacions del comtat de Barcelona i de la Corona catalanoaragonesa amb els estats italians en els segles XI-XII», a Maria Teresa FERRER I MALLOL i Manuel RIU I RIU (dir.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana*, vol. 1.1, *Tractats i negociacions diplomàtiques amb Occitània i els estats italians 1067-1213*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2009, p. 160-168.

9. La historiografia catalana ha tendit a pensar que l'objectiu era Tortosa, però el fet que el 1127 es documentin diversos atacs de pirates musulmans a Sicília, que podien provenir —o no— de Mallorca, avala la hipòtesi que l'objectiu fos el niu de pirates mallorquí, cf. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Les relacions del comtat de Barcelona i de la Corona catalanoaragonesa amb els estats italians en els segles XI-XII», a Maria Teresa FERRER I MALLOL i Manuel RIU I RIU (dir.), *Tractats i negociacions...*, p. 181-204, especialment p. 183-185 i 200.

10. Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, 2a ed., vol. 1, Barcelona, 1962, p. 178-179; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Les relacions del comtat de Barcelona i de la Corona catalanoaragonesa amb els estats italians en els segles XI-XII», a M. Teresa FERRER I MALLOL i M. RIU I RIU (dir.), *Tractats i negociacions...*

havia cercat, segons Ibn Khaldun, l'ajut d'Alfons el Cast contra els almohades quan s'hi revoltà en 1186¹¹ o que el 1205 Pere el Catòlic planejà de nou la conquesta de Mallorca.¹²

D'altra part i mirant cap al sud, ja des dels tractats de Tudellén (1151)¹³ i Cazola (1179),¹⁴ castellanians i catalanoaragonesos s'havien partit al-Àndalus en zones d'influència i de futura conquesta.¹⁵ Prèviament, però, les incursions havien estat nombroses, especialment en època de Ramon Berenguer IV, però també abans. El 1092, amb l'ajut d'una armada pisanogenovesa, Berenguer Ramon II i Sanç Ramires d'Aragó havien dut a terme un primer atac contra Tortosa.¹⁶ Ramon Berenguer IV va fer incursions contra Llorca (1144) i contra València (1146) i participà en l'efímera conquesta d'Almeria el 1147, a més de conquerir, els anys següents, Tortosa (1148), Lleida i Fraga (1149). És cert que, després d'aquestes campanyes, l'expansió territorial semblava aturada; tanmateix els esmentats tractats amb Castella indiquen clarament que era un fet circumstancial.

Cal destacar, però, que en cap dels tractats amb Castella s'inclouen territoris més enllà de la Península, més enllà d'al-Àndalus. El nord d'Àfrica i fins i tot les Balears, sempre rebels al control andalusí, són encara massa llunyans de les ànsies d'expansió castellanies i, per tant, en resten al marge.¹⁷

El fet que els monarques de la casa de Barcelona no mostressin un interès específic pel nord d'Àfrica —o no n'hagi quedat rastre— no significa que no existissin relacions entre els territoris de la Corona d'Aragó i el Magrib. Aquestes relacions eren, però, relacions comercials: els súbdits dels reis d'Aragó, especialment barcelonins i montpellerins, eren presents als principals ports mediterranis d'Orient i el Magrib ja des d'inicis del segle XIII.¹⁸ Segons Dufourcq, aquest fet condicionà totes les accions que la casa de Barcelona va dur a terme al Magrib: «le contexte maritime et commercial explique et éclaire

11. IBN KHALDOUN, *Histoire des Berbères et des dynasties musulmanes de l'Afrique septentrionale*, traducció del Baró de Slane, tom II, París, 1978 (edició facsímil), p. 217.

12. Augustus POTTHAST, *Regesta pontificum romanorum*, vol. I, Berlín, 1873-1875, p. 218, núm. 2544, 2545 i 2546; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 29, n. 8; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Les relacions del comtat de Barcelona i de la Corona catalanoaragonesa amb els estats italians en els segles XI-XII», a Maria Teresa FERRER I MALLOL i Manuel RIU I RIU (dir.), *Tractats i negociacions...*, p. 225-226.

13. ACA, C, reg. 1: *Liber Feudorum Maior*, f. 16b-17d, 1151, gener, 27, editat per Pròsper de BOFARULL I MASCARÓ, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. IV, *Procesos de las antiguas cortes y parlamentos de Cataluña, Aragón y Valencia*, Barcelona, 1849, p. 168-174, doc. 62; Francesc MIQUEL ROSELL (ed.), *Liber Feudorum Maior: cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, vol. I, Barcelona, 1945-1947, p. 39-42, doc. 29.

14. ACA, C, perg. d'Alfons I, carp. 47, núm. 268; ACA, C, reg. 1: *Liber Feudorum Maior*, f. 22a-c, 1179, març, 20, editat, entre altres, per Francesc MIQUEL ROSELL (ed.), *Liber Feudorum...*, vol. I, p. 49-51, doc. 35; Julio GONZÁLEZ, *El reino de Castilla en la época de Alfonso VIII*, Madrid, CSIC, 1960, p. 528-530, doc. 319; Ana Isabel SÁNCHEZ CASABÓN, *Alfonso II Rey de Aragón, conde de Barcelona y marqués de Provenza: documentos (1162-1196)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1995, p. 378-379, doc. 281.

15. Ferran SOLDEVILA, *Història...*, p. 235, 286, 325 i 333; M. Teresa FERRER I MALLOL, *Entre la paz y la guerra: la Corona catalano-aragonesa y Castilla en la Baja Edad Media*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals, 2005, p. 9-25; Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Les relacions del comtat de Barcelona i de la Corona catalanoaragonesa amb els estats italians en els segles XI-XII», a Maria Teresa FERRER I MALLOL i Manuel RIU I RIU (dir.), *Tractats i negociacions...*, p. 183-185.

16. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Les relacions del comtat de Barcelona i de la Corona catalanoaragonesa amb els estats italians en els segles XI-XII», a Maria Teresa FERRER I MALLOL i Manuel RIU I RIU (dir.), *Tractats i negociacions...*, p. 158-160.

17. És evident el caràcter defensiu que, per a la Corona d'Aragó, tenen aquests tractats en els quals els reis catalanoaragonesos intenten defensar i fixar els seus drets enfront de les pretensions maximalistes castellanies. El Tractat d'Almirra del 1244 (ACA, Cartes Reials, Jaume I, caixa I, núm. 85, 1244, març, 26), directament motivat pels conflictes amb Castella arran de la conquesta valenciana, mostra clarament aquesta circumstància. Ara bé, la idea de repartir-se al-Àndalus per àrees d'influència i futura conquesta sembla que partí de la cort catalana, arran de l'acord amb Gènova per a la conquesta de Tortosa. Cf. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Les relacions del comtat de Barcelona i de la Corona catalanoaragonesa amb els estats italians en els segles XI-XII», a Maria Teresa FERRER I MALLOL i Manuel RIU I RIU (dir.), *Tractats i negociacions...*, p. 181-185.

18. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 31.

l'orientation des Catalans vers l'Afrique.»¹⁹ Per tal d'il·lustrar aquest fet, Dufourcq esmenta que Jaume I va prendre una sèrie de mesures favorables al comerç català, com ara l'ordre que les mercaderies destinades a l'Orient o a Barbaria haguessin de ser embarcades preferentment en vaixells barcelonins (1227), l'establiment de limitacions als mercaders estrangers presents al port de Barcelona (1268) o la protecció puntual concedida pel rei a algun súbdit sobre els seus béns pel fet d'estar a Ifríqiya.²⁰

Ara bé, en aquest punt, Dufourcq oblida que, tant o més antiga que les relacions comercials, existia una llarga tradició de «col·laboració militar» entre els regnes cristians peninsulars i els estats islàmics d'al-Àndalus i el Magrib. Des de la participació catalana, encapçalada pels comtes de Barcelona, Urgell i Besalú i els bisbes de Barcelona, Girona i Osona, en les lluites successòries al califat cordovès, que acabà amb el saqueig de la capital andalusina en 1010,²¹ la presència de tropes catalanes fou continuada. Arran de les conquestes almoràvit i almohade d'al-Àndalus, s'obriren a més les portes del nord d'Àfrica a aquestes milícies cristianes. Les figures singulars de Reverter, vescomte de Barcelona, al servei dels almoràvits, i del seu fill Alí ibn Reverter al servei dels almohades il·lustren a la perfecció aquest altre punt de contacte entre els súbdits de la Corona d'Aragó i el Magrib.²² Si bé és cert que, sovint, aquests mercenaris actuaven per llur propi interès —com els mercaders—, és innegable que en moltes ocasions van mantenir lligams més o menys forts amb el seu país d'origen. Ara bé, a diferència de les relacions comercials, de les quals conservem una documentació mínimament significativa, el nostre coneixement d'aquestes milícies cristianes és escàs, fins i tot per al regnat de Jaume I.

2. LES RELACIONS AMB IFRÍQIYA

2.1. *Primera etapa: el conflicte militar*

La conquesta de Mallorca implica el primer contacte amb els hàfsides,²³ motivat pel rumor de l'enviament des de Tunis de reforços per als sarraïns mallorquins.²⁴ A partir d'aquest moment, doncs,

19. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 31.

20. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 32.

21. Dolores BRAMON, *De quan érem o no musulmans: textos del 713 al 1010*, Vic, Eumo, 2000, p. 61-62 i 354-363.

22. Sobre Reverter i el seu fill, vegeu els recents treballs de José Enrique RUIZ-DOMÉNEC, *Atardeceres rojos: cuatro vidas entre el islam y la cristiandad en la época de las cruzadas*, Barcelona, Ariel, 2007; José Enrique RUIZ-DOMÉNEC, *Quan els vescomtes de Barcelona eren: història, crònica i documents d'una família catalana dels segles X, XI i XII*, Barcelona, Fundació Noguera, 2006; François CLÉMENT, «Reverter et son fils, deux officiers catalans au service des sultans de Marrakech», *Medieval Encounters*, núm. 9.1 (2003), p. 79-106; Istvan FRANK, «Reverter, vicomte de Barcelone (vers 1130-1145)», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 26 (1954-1956), p. 195-204; José Enrique RUIZ-DOMÉNEC, «Las cartas de Reverter, vizconde de Barcelona», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 39 (1983-1984), p. 93-118. Sobre les milícies cristianes, es pot consultar l'obra ja clàssica de Josep ALEMANY, «Milicias cristianas al servicio de los sultanes musulmanes de Almagreb», a *Homenaje a don Francisco Codera*, Saragossa, 1904, p. 133-169, o la més recent de Simon Fraser BARTON, «Traitors of faith? Christian mercenaries in Al-Andalus and the Magreb, c. 1100-1300», a *Medieval Spain: Culture, conflict and coexistence: Studies in honour of Angus MacKay*, Nova York, Palgrave Macmillan, 2002, p. 23-45.

23. Cal tenir present que els contactes amb els hàfsides no podien ser gaire anteriors, ja que tot just en 1229 l'emir Abu-Zakariyya Yahya havia començat a consolidar el seu poder i a independitzar-se dels almohades de Marràqueix. Cal també recordar que la independència hàfsida fou, des del seu punt de vista, un intent de restaurar la puresa almohade davant la decadència de la dinastia mumínida, per la qual cosa els hàfsides, sobretot en els primers moments, es consideraren a si mateixos els autèntics almohades. Això va permetre a Abu-Zakariyya Yahya, per exemple, aconseguir la submissió, com a mínim nominal, de la majoria d'antigues províncies del califat almohade, tant a al-Àndalus com al Magrib, just la vetlla de les grans conquestes catalanoaragoneses, castellanès i portugueses. Cf. *The Encyclopaedia of Islam*, CD-ROM edition v. 1.0, Leiden, Brill, 1999, s. v. *Hafsiids*.

24. *Llibre dels feits del rei En Jaume*, a Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre gran cròniques*, vol. I, reedició amb revisió filològica de Jordi Bruguera i revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007, cap. 108, p. 201-203.

Jaume I es veu obligat a tenir una política africana. En primer lloc, perquè els musulmans de Mallorca tenien contactes amb Barbaria i perquè, a la vetlla de la presa definitiva de Ciutat de Mallorca, l'emir mallorquí havia demanat que se li permetés partir en condicions honorables a una ciutat magribina.²⁵ No se'ls va permetre exiliar-se, però la sol·licitud il·lustra que veien Barbaria com un lloc de refugi.

En segon lloc, com s'ha dit, perquè el 1232 corre el rumor que l'emir hàfsida de Tunis, Abu-Zakariyya, prepara una expedició per tal d'expulsar els catalanoaragonesos de Mallorca.²⁶ Des d'aleshores, Barbaria deixa de ser exclusivament un lloc de comerç, afirma Dufourcq, i esdevé també una terra enemiga, preparada o predisposada —o ambdues coses alhora— a ajudar els musulmans mallorquins a resistir a la conquesta i a acollir-los en llur exili.

La reacció reial, segons Dufourcq, és enèrgica: des d'abril de 1230, tres vaixells catalans a les ordres de l'infant Nunó, comte de Rosselló, s'encarreguen de fer la guerra de cors pel litoral magribí. Segons Dufourcq, no es tracta d'un acte d'autodefensa, sinó que aquesta és la primera acció d'una nova orientació, d'una nova política.²⁷ Tanmateix el *Llibre dels feits*, que és d'on prové la notícia de l'expedició, en cap moment indica que la iniciativa fos reial, ans al contrari, afirma que va ser el comte rossellonès qui va armar una nau i dues galeres per entrar en cors a Barbaria.²⁸

La monarquia catalanoaragonesa va més enllà i s'organitza i s'equipa sobre el mar: a inicis del mes d'abril de 1230 es crea una nova institució, l'almirallat. En Carròs, nomenat «almirall de Catalunya i el regne de Mallorca», tindrà plena autoritat sobre tots els mars de la Corona.²⁹ D'aquest almirall i la seva flota, se'n troba ja el rastre en 1232 a la costa barbaresca: una lletra de canvi marsellesa indica que *Carosinus* —en Carròs, probablement— ha capturat un lot de cuirs al port d'Orà.³⁰

Per a Dufourcq, la creació de l'almirallat en 1230 marca el naixement de la política mediterrània del Conqueridor. Si bé, amb les dades de què disposa, Dufourcq no podria posar en relació el rumor de 1232 amb l'armada de Nunó o l'almirallat de Carròs, esdeveniments tots dos de 1230,³¹ la recent descoberta de la crònica d'Ibn Amira al-Makhzumí ha aportat una nova notícia que permet corroborar la «intuïció» de Dufourcq: segons aquest autor, dos mesos després de caure en mans cristianes Ciutat de Mallorca, va arribar, en resposta a una demanda d'ajut enviada pel valí de Mallorca, Abu-Yahya al-Tinmallí, una missiva del valí d'Ifríqiya, Abu-Zakariyya, en què anunciava per a l'estiu següent l'arribada de l'ajut sol·licitat.³² Si Ciutat de Mallorca fou ocupada el 31 de desembre de 1229, la

25. *Llibre dels feits...*, cap. 78, p. 170-172.

26. Ferran SOLDEVILA, *Recerques i comentaris*, vol. 1, Barcelona, Llibreria Catalonia, 1929, p. 184 i 189; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «La couronne d'Aragon et les Hafides au XIIIe siècle (1229-1301)», *Analecta Sacra...*, núm. 25 (1952), p. 53; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 87.

27. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 87.

28. *Llibre dels feits...*, cap. 92, p. 186-187: «E, a la Pasqua passada, Don Nuno armà una nau e dues galees per entrar en cors en les partides de Barberia.»

29. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 87, n. 5.

30. Louis BLANCARD, *Documents inédits sur le commerce de Marseille au Moyen Âge*, tom 1, Marsella, 1884, p. 37-38, 1232, febrer, 28, cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 87, n. 6; cf. també Christophe PICARD, *L'océan Atlantique musulman: de la conquête arabe à l'époque almohade: navigation et mise en valeur des côtes d'al-Andalus et du Maghreb occidental (Portugal-Espagne-Maroc)*, París, 1997, p. 176.

31. Robert BRUNSCHVIG, *La Berbérie orientale sous les Hafides*, vol. 1, París, 1940-1947, p. 32, data el rumor el 1231, data que corregeixen Soldevila i Dufourcq: cf. la nota 6. Fos com fos, però, el rumor —que motivà la tercera anada de Jaume I a Mallorca— segueix sent posterior a la segona anada del Conqueridor a Mallorca el 1231 i, per tant, posterior als episodis protagonitzats per l'infant Nunó i en Carròs.

32. IBN 'AMĪRA AL-MAĤZŪMĪ, *Kitāb Tārīḥ Mayūrqa: Crònica àrab de la conquesta de Mallorca*, edició i estudi de Muḥammad ben Ma'mar, traducció al català de Nicolau Roser Nebot i Guillem Rosselló Bordoy, Palma, Universitat de les Illes Balears, 2008, p. 122.

missiva de l'hàfsida devia arribar el febrer o el març i, en aquest context, sí que es poden interpretar les flotes de Nunó i Carròs com a conseqüències de l'amenaça hàfsida. Això no impedeix, però, que en 1232 arribés el rumor que, finalment, dos anys més tard, el valí hàfsida s'estava decidint a complir la seva promesa i que aquest fet mogué el rei a anar de nou a Mallorca.

Independentment de la precisió aportada per la crònica d'al-Makhzumí, resulta evident que ambdues mesures demostren la voluntat reial d'imposar un cert control sobre la Mediterrània més propera als seus dominis, o com a mínim d'assegurar-ne la defensa.³³ Ara bé, el cors —que és el que en 1232 fa en Carròs a Orà— era una pràctica habitual no solament dels burgesos barcelonins, sinó també dels aristòcrates catalans, fins i tot dels eclesiàstics, de forma que el monarca solament usa en benefici propi una pràctica en la qual els catalans ja destacaven.³⁴

Segons Dufourcq, aquesta primera política catalana giraria al voltant d'un eix, la guerra, que no canviaria fins a 1250, quan la pau esdevindria la directriu de les relacions amb Barbaria. L'orientació hostil cap al Magrib, defensiva i ofensiva alhora, té tendència a arrelar i, de fet, és encoratjada per l'Església, especialment pel papa Innocenci IV. És en aquest sentit que cal interpretar la demanda papal, l'any 1248, dirigida a Jaume I i als templers i hospitalers de Mallorca, que impedeixin la instal·lació o reinstal·lació de musulmans a l'illa i a Eivissa i que n'assegurin la defensa davant de qual·sevol atac.³⁵

Durant aquest primer període, marcat per l'esperit combatiu i que s'estén de 1230 a 1250, van tenir lloc, però, els primers contactes diplomàtics amb els hàfsides. De fet, seria l'alarma de 1232 la que suscitaria, segons Dufourcq, els primers lligams diplomàtics. La primera ambaixada del rei d'Aragó enviada a Tunis va ser la de Marimon de Plegamans, veguer de Barcelona, que cap a l'any 1235 va viatjar a Tunis per encàrrec del rei.³⁶ Dufourcq destaca com a significatiu que el veguer Marimon era un ciutadà de Barcelona i que pertanyia a «l'une des "dynasties bourgeoises" barcelonaises le plus en vue», la qual cosa el duu a afirmar que Marimon era tant representant del rei a Barcelona com representant de la Ciutat Comtal davant el monarca.³⁷ Tanmateix Bensch ha corregit l'afirmació inicial de Dufourcq, ja que els Plegamans no apareixen mai a la documentació com a *cives*, sinó com a *nobiles*,³⁸ la qual cosa manté Marimon com el que era: un destacat oficial reial, membre de l'entorn més immediat del rei.³⁹

Aquesta primera ambaixada va coincidir amb l'època d'apogeu del sultanat hàfsida, el qual va arribar aleshores a la seva màxima extensió, de la Tripolitània a Constantina. L'estat hàfsida, a més,

33. Els comtes de Barcelona i després els reis d'Aragó, amb la seva política occitana, ja havien intentat protegir els interessos catalans de la competència italiana en l'arc que s'estenia de Catalunya a Provença: cf. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Les relacions del comtat de Barcelona i de la Corona catalanoaragonesa amb els estats italians en els segles XI-XII», a Maria Teresa FERRER I MALLOL i Manuel RIU I RIU (dir.), *Tractats i negociacions...*

34. Stephen P. BENSCH, *Barcelona...*, p. 299-301.

35. Lucien AUVRAY, *Les registres de Grégoire IX*, vol. III, París, 1896-1910, col. 184-185, núm. 5065; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 88.

36. ACB, 1-6-1604, 12/3/1236, març, 12, editat per Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*, Barcelona, 1918 (edició facsímil amb pròleg de M. Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona, 2004), p. 123, sense referència, aportada posteriorment per Stephen P. BENSCH, *Barcelona...*, p. 294, n. 108.

37. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 93-94.

38. Stephen P. BENSCH, *Barcelona...*, p. 293-296 i 306-310, especialment la p. 267, nota 35, per a la correcció de l'afirmació de Dufourcq. De fet, destaca Bensch, els Plegamans són l'excepció que confirma la norma que la noblesa rural de l'entorn de Barcelona no es va integrar ni instal·lar a la Ciutat Comtal.

39. És curiós destacar que fou justament Ramon de Plegamans, pare de Marimon, qui envià al rei Jaume un missatge per avisar-lo del rumor sobre la flota noliejada per l'emir hàfsida contra Mallorca: cf. *Llibre dels feits...*, cap. 108, p. 201-203.

va signar per aquestes mateixes dates, entre 1231 i 1236, tractats amb Venècia, Pisa i Gènova⁴⁰ i consta l'existència d'un cònsol de Marsella a Bugia.⁴¹

Dufourcq creu que cal emmarcar aquesta ambaixada en la perspectiva que els catalans volen mantenir el seu lloc al costat d'italians i provençals, malgrat la tensió provocada per la conquesta de Mallorca. Seria, doncs, el primer exemple de l'ús de la via pacífica per tal de tractar les relacions amb els hàfsides.

Ara bé, què se sap exactament de l'ambaixada de Marimon? La referència és absolutament indirecta: en coneixem l'existència perquè Marimon va deixar com a suplent a Barcelona Guillem de Vic, júnior, i aquest va fer constar, en un document, que actuava en nom del veguer absent «iturus apud Tunicium mandato domini regis.»

És sobre aquesta feble base que Dufourcq reconstrueix els objectius i els resultats de l'ambaixada: conclou que la missió del veguer no va reeixir a fer regnar la pau entre ambdues parts. Ho justifica, per un costat, en el fet que la capacitat marinera dels catalans i la conquesta de les Balears havien de generar desconfiança entre els musulmans, fins i tot entre els de l'altra riba del Mediterrani, i, per l'altre costat, en el fet que els hàfsides esdevenen aquells mateixos anys els portaestendards de l'islam occidental, continuadors de la tradició almohade de defensa de les terres de l'islam enfront de l'expansió cristiana. De fet, és aleshores que Abu-Zakariyya es presenta o se'n presenta com el nou «campió del profeta Muhàmmad», de la mateixa manera que Jaume I ho seria de Crist. Si bé és certa l'argumentació, res no permet deduir el paper de l'ambaixada de Marimon de Plegamans en tot l'afer.

El fet inqüestionable és que, tres anys més tard, el rumor mallorquí esdevé realitat durant la conquesta del regne de València. Poc abans de ser conquerida València, el soldà valencià Zayyan ibn Mardanix va demanar ajut a l'emir hàfsida, que va enviar una esquadra comandada pel seu cosí, Ibn al-Xahid, amb queviures, armes i argent. L'estol no va ser capaç de trencar el bloqueig català a València i, després de provar infructuosament de prendre Peníscola, va desembarcar l'ajut a Dènia, on, en no aparèixer cap representant d'Ibn Mardanix, el cap de l'estol, Ibn al-Xahid, va decidir vendre-ho tot i tornar a casa amb els diners. Assabentat Jaume I de l'existència d'aquesta flota, va noliejar a Tortosa un estol que va encaçar la flota magribina i la foragità. D'aquesta manera, s'acabava el que Dufourcq anomena la «guerra de 1238».⁴² Poc després, el 28 de setembre de 1238, la ciutat de València va caure en mans cristianes.

Dufourcq considera que la iniciativa bèl·lica, contrària als interessos comercials barcelonins, va venir de part hàfsida i que, un cop acceptada la «derrota», els hàfsides s'ho van repensar i en 1239 ja tornava a haver-hi relacions econòmiques entre Tunis i Barcelona: Ramon de Banyeres tenia un factor a Tunis, Pere Boter, i li va fer arribar uns diners per mitjà del mercader Ferrer de Nina.⁴³ Si bé

40. Louis de MAS-LATRIE, *Traité de paix et de commerce et documents divers concernant les relations des Chrétiens avec les Arabes de l'Afrique septentrionale au Moyen Âge recueillis par ordre de l'empereur et publiés avec une introduction historique per M. L. de Mas-Latrie*, vol. 2, Paris, 1866, p. 196-199, doc. 1, p. 31-35, doc. 6, i p. 116-118, doc. 6, respectivament; Robert BRUNSCHVIG, *La Berbérie orientale...*, p. 27 i 29.

41. Gaston RAMBERT (dir.), *Histoire du commerce de Marseille. Le Moyen Âge*, vol. I, Paris, 1949-1951, p. 169, cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 94, n. 6.

42. IBN KHALDOUN, *Histoire des Berbères...*, t. II, p. 311-312; *Llibre dels feits...*, cap. 264-265, p. 327-329; Robert BRUNSCHVIG, *La Berbérie orientale...*, vol. I, p. 32; Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 95-96.

43. Comanda dipòsit del 14 de juny de 1239, recollida per André Emile SAYOUS, «Les méthodes commerciales de Barcelone aux XIIIe et XIVe siècles», *Estudis Universitaris Catalans*, núm. 16 (1931), p. 198, cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Es-*

és innegable el fet que en 1239 hi ha relacions comercials, res no ens permet afirmar que l'any abans no n'hi hagués, sinó que, de moment, no n'hem documentat. Cal recordar que els episodis bèl·lics mai no tallen del tot el comerç, tot i que resulti difícil documentar-lo, especialment en èpoques tan primerenques i amb arxius tan migrats. En una època més reculada, quan l'activitat mercantil era molt menor, poc més d'un any després de la important batalla de Las Navas de Tolosa (16 de juliol de 1212), l'11 de setembre de 1213 ja documentem Mahomet Sardina, que reconeix deure a Joan Colomar seixanta masmudines i promet pagar-les dins quinze dies després que el lleny de Guillem Palau hagi tornat del viatge a Bugia o quan se sàpiga el que Déu n'ha fet.⁴⁴ Ni un episodi tan important com la derrota almohade a Las Navas va impedir als catalans comerciar amb les seves províncies més orientals.

En aquest context, es van obrir negociacions entre les dues parts entre 1240 i 1241 per tal d'arribar a una pau. Els catalans volien liquidar les conseqüències dels incidents anteriors —víctimes per ambdues bandes, sovint convertides en esclaus— i buscar una solució a la pirateria hàfsida que arribava fins al litoral balear.⁴⁵

Entre 1240 i 1241 es va negociar una pau entre el soldà de Tunis i l'infant Pere de Portugal, «vieil ami des musulmans»,⁴⁶ que governava Mallorca en nom de Jaume I. La pau comportava l'alliberament oneros dels captius catalans. En la negociació, hi va participar Guillem de Vic, júnior, l'antic suplent del veguer Marimon de Plegamans.⁴⁷ Malgrat que el tractat va ser negociat des de Mallorca, Dufourcq afirma que la pau havia d'afectar tota la Corona. La part comercial del tractat, l'aclareix un document mallorquí: el 9 d'abril de 1241, el papa va permetre al bisbe de Mallorca autoritzar els habitants de la seva diòcesi a negociar amb els estats musulmans qualsevol mena de productes, excepte armes, ferro i qualsevol altra mercaderia amb què després els sarraïns poguessin atacar els cristians.⁴⁸

Dufourcq reconstrueix, a partir dels poquíssims indicis que té, una hipotètica pau entre la Corona d'Aragó i l'emirat hàfsida. Ara bé, els indicis són suficients per a suposar una pau «oficial» entre ambdós estats? El breu papal va dirigit exclusivament al bisbe de Mallorca per petició de Pere, «domini regni Maioricarum», i pròpiament no parla de l'existència d'una pau, sinó que especifica que l'autorització serà vàlida «tempore quo guerra inter Christianos et Sarracenos non fuerit.» D'altra part, és clar que el document va destinat exclusivament als mallorquins i que no es limita al comerç amb Tunis, sinó amb tots els «Sarracenis in remotis partibus habitantibus.» Es tracta, doncs, d'una autorització d'un comerç que l'Església sempre havia prohibit i que, per tant, requeria el permís papal, tot

pagne Catalane..., p. 96, n. 3. Editada també per Josep M. MADURELL MARIMON i Arcadi GARCÍA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*, Barcelona, CSIC, 1973, doc. 3, p. 152-153.

44. Arcadi GARCIA I SANZ i M. Teresa FERRER I MALLOL, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1983, doc. 5, p. 308-309.

45. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 96-97. Cal esmentar que, per tal d'il·lustrar la perillositat de la pirateria hàfsida, Dufourcq dona un exemple de 1260! Això no significa que les naus hàfsides no amenacessin aleshores el litoral balear, però potser no gaire més que en altres moments. En aquest sentit, cal recordar també que la pirateria era una activitat compartida tant pels hàfsides com pels súbdits de la Corona d'Aragó.

46. Pere de Portugal, germà d'Alfons II de Portugal, havia estat cap de les milícies cristianes de Marràqueix durant el califat d'al-Mústansir, als anys 1220: cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 25, n. 9, i p. 97, n. 1.

47. ACB, Cartes Reials, carp. 5, doc. 26 i 31: rebut de 27 d'abril de 1241 i còpia de 6 de maig de 1241, que refereixen el pagament fet per quatre catalans, entre els quals Guillem de Vic, júnior, i Ferrer de Nanina (= Ferrer de Nina?), dins el marc de la pau: cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 97, n. 2.

48. Arxiu de la Catedral de Palma de Mallorca, *Liber Privilegiorum*, f. 3: cf. Lucien AUVRAY, *Les registres...*, vol. III, col. 454, núm. 5960; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 97, n. 3.

i que, a la pràctica, el vet papal no fos gaire respectat per aquells que viatjaven a terres de l'islam.⁴⁹ És probable que aquest breu calgui posar-lo en relació amb un plec de cartes papals rebudes pel bisbe de Mallorca i l'infant Pere un any i mig abans, el gener de 1240, i que preveien diversos aspectes per a la consolidació de la presència cristiana a l'illa.⁵⁰ Entre aquestes mesures papals, n'hi havia una, del 28 de gener de 1240, per la qual el papa havia permès als ciutadans de Mallorca comerciar amb els sarraïns, excepte amb cavalls, mules, armes, ferro, fusta i vitualles, en temps de pau.⁵¹ Al mateix temps, però, el papa demanava a l'infant Pere i als templers i als hospitalers que evitessin el restabliment de sarraïns a l'illa si no era en règim de servitud.⁵² La insularitat de Mallorca requeria algunes normes específiques, algunes excepcions, com ara l'autorització d'un comerç que l'Església vedava *a priori*, com el comerç amb els sarraïns.⁵³

Cinc anys més tard, en 1246, consta una ambaixada del comte d'Empúries a Tunis que coneixem de nou indirectament, ja que, arran d'aquesta ambaixada, el comte emporità va demanar al papa, en nom del rei d'Aragó, que la croada aleshores en preparació no amenacés els dominis hàfsides. Dufourcq considera extraordinària la iniciativa del Conqueridor: Jaume I va trencar el front comú cristià en contra de l'islam, un islam que Jaume I ja no considerava un tot informe. Innocenci IV, «evidentment», va refusar la insòlita proposta en el seu breu.⁵⁴

Per tal d'entendre la sollicitud de Jaume I, Dufourcq enllaça l'ambaixada del comte d'Empúries amb una intervenció diplomàtica hàfsida a la Corona d'Aragó un any enrere, desenvolupada sota el patrocini de l'emperador Frederic II: en 1244, l'almirall de l'emperador Ansaldo di Mari havia anat a Ifríqiya i, en 1245, el seu fill, Andreolo di Mari, va anar a «Hispania» i hi va dur un ambaixador del «califa». ⁵⁵ Dufourcq dedueix que el «califa» solament pot ser l'hàfsida Abu-Zakariyya; per tant, es tractaria de la primera ambaixada hàfsida, feta sota l'ègida de Frederic, del qual l'emirat hàfsida era amic i tributari.⁵⁶ Dufourcq proposa interpretar també l'intercanvi d'ambaixades en clau «genovesa»: conegut l'enfrontament entre l'emperador i la güelfa Gènova, Jaume I, en alinear-se amb l'emperador, es distanciava de la rival de Barcelona. Dufourcq conclou: Jaume I pretén convertir-se en defensor dels hàfsides, reforçar la seva posició diplomàtica a Tunis i facilitar les activitats comercials dels seus súbdits; per tant, la presa de posició de Jaume I de 1246 se situa en la prolongació de l'ambaixada de 1236.

Realment, de la primera ambaixada hàfsida i de l'ambaixada del comte d'Empúries, no en sabem gaire res més que el fet que varen existir. És evident que la requesta al papa és sorprenent, so-

49. Sobre el comerç de mercaderies prohibides o vedades, vegeu Josep TRENCHS ÒDNA, «“De Alexandrinis” (El comerç prohibido con los musulmanes y el papado de Aviñón durante la primera mitad del siglo XIV)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 10 (1980), p. 237-320; Josep TRENCHS ÒDNA, «Les “Alexandrini”, ou la désobéissance aux embargos conciliaires ou pontificaux contre les Musulmans», *Cahiers de Fanjeaux*, núm. 18 (1983), p. 169-193.

50. Lucien AUVRAY, *Les registres...*, vol. III, col. 182-185, núm. 5059-5065.

51. Lucien AUVRAY, *Les registres...*, vol. III, col. 183, núm. 5062.

52. Lucien AUVRAY, *Les registres...*, vol. III, col. 184-185, núm. 5065; cf. la nota 35.

53. Excepcions similars al comerç amb els sarraïns en podem trobar als mateixos anys destinades a l'infant Ferran de Portugal, senyor de Serpa: cf. Lucien AUVRAY, *Les registres...*, vol. III, col. 144, núm. 4994, 1239, desembre, 11. Per contra, en moments d'enfrontament, el papa recorda o estableix la pena d'excomunió per a cristians de la província Tarraconense que facin arribar armes i altres *res prohibitas* als sarraïns, excepte si després van a poblar Eivissa o acudeixen com a combatents a l'exèrcit que ha de prendre València: Lucien AUVRAY, *Les registres...*, vol. III, col. 552-553, núm. 3487, 1237, gener, 28 o febrer, 9.

54. Élie BERGER, *Les registres d'Innocent IV*, vol. I, París, 1884-1911, p. 299, núm. 2011, 1246, juny, 18; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 97, n. 5.

55. *Annali Genovesi di Caffaro e de' suoi continuatori*, vol. III, Roma, Istituto Storico Italiano, 1923, p. 151 i 163; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 97, n. 6.

56. Tanmateix no serà l'emir Abu-Zakariyya, sinó el seu fill Abu-Abd-Allah Muhàmmad, qui prendrà, l'any 1253, el títol califal d'*amir al-muminin* i el sobrenom d'al-Mustànsir: cf. *The Encyclopaedia of Islam...*, s. v. *Hafšids*.

bretot en un monarca que sempre s'havia mostrat respectuós amb la voluntat papal. Buscar-hi, però, l'explicació en clau genovesa sembla agosarat: el conflicte entre Barcelona i Gènova és encara llunyà, fins i tot a nivell comercial, i justament el regnat del Conqueridor es caracteritza per unes relacions amb Gènova tranquil·les, solament alterades per conflictes puntuals que podem considerar normals, «danys col·laterals» patits per navegants catalans dins del marc del conflicte entre Gènova i l'emperador Frederic.⁵⁷ Potser, doncs, cal vincular més les relacions amb l'emirat hàfsida dins el marc de les conquestes cristianes a la península Ibèrica. La llarga conquesta valenciana no provoca cap reacció hàfsida fora de l'episodi en el fons anecdòtic de 1238. Tampoc no consta cap mena de suport hàfsida a la revolta d'al-Azraq, iniciada a la darrerria de 1245 o començaments de 1246 a la comarca de Pego.⁵⁸ En canvi, entre 1245 i 1247, els hàfsides sí que envien reforços per fer front a la campanya castellana contra Sevilla.⁵⁹ Des d'aquesta perspectiva, no podria ser que, protegint l'emirat hàfsida, el que buscava el Conqueridor fos pagar la «neutralitat» hàfsida en els seus assumptes?

Existeix, encara, una altra lectura que no exclou l'anterior: potser Jaume I reproduïa o intentava reproduir al Magrib el que havia estat una pràctica habitual a al-Àndalus des de l'època de les taifes: tutelar i protegir els reialmes islàmics? Cal no oblidar que, en certa manera, per mitjà de la milícia castellana present al Marroc, el rei de Castella ja començava a marcar àrees d'influència al nord d'Àfrica.⁶⁰ De fet, cal tenir present que, per aquelles mateixes dates, havia estat la flota castellana dirigida per Ramón de Bonifaz la que havia rebutjat el socors hàfsida enviat a Sevilla des de Ceuta.⁶¹ És a dir, l'emirat hàfsida estava «en guerra» amb Castella, com ho havia estat amb la Corona d'Aragó el 1238. Estava, per tant, Jaume I buscant l'amistat o la proximitat d'un enemic de Castella?

Cal tenir present, a més, que els hàfsides s'estaven convertint justament en aquest moment en un important interlocutor de l'islam occidental. Si als anys 1220 i 1230, el papa envia el bisbe del Marroc cap a Marràqueix,⁶² en 1246 Innocenci IV s'ha adonat que els almohades mumínides de Marràqueix estan en decadència⁶³ i el 25 d'octubre recomana la protecció del bisbe del Marroc als almohades

57. Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Panorama general de les relacions internacionals de Jaume I. Les relacions amb Itàlia», en aquest mateix volum. Vegeu també Mario CORDA, «Pisa, Genova e l'Aragona all'epoca di Giacomo I nelle fonti narrative», a *Jaime I y su época...*, vol. *Comunicaciones, 1-2*, Saragossa, 1980, p. 579-588.

58. Sobre la revolta de 1245 d'al-Azraq, vegeu principalment Paul E. CHEVEDDEN i Robert I. BURNS, «El tractat de rendició d'Al-Azraq amb Jaume I i l'infant Alfons en 1245: el text àrab i el context valencià», *L'Espill*, núm. 17-18 (1983), p. 231-257, o la seva versió anglesa: Paul E. CHEVEDDEN i Robert I. BURNS, «Al-Azraq's Surrender Treaty with Jaume I and Prince Alfonso in 1245: Arabic Text and Valencian Context», *Der Islam*, núm. 66-1 (1989), p. 1-37. Vegeu també Robert I. BURNS, «The Crusade against Al-Azraq: a Thirteenth-Century Mudejar Revolt in International Perspective», *The American Historical Review*, núm. 93 (1988), p. 80-106.

59. Com que Sevilla havia reconegut la sobirania dels almohades hàfsides, Abu-Zakariyya hi intentà fer arribar socors per via marítima des de Ceuta: cf. IBN KHALDOUN, *Histoire des Berbères...*, t. II, p. 321-322; Christophe PICARD, *L'océan Atlantique...*, p. 175.

60. Des del segle XII, consta la presència de castellans a les milícies cristianes d'almoràvits i, després, d'almohades. De fet, tot indica que aquests darrers formaren les seves milícies cristianes preferentment amb castellans i que llurs alcaïds o caps foren preferentment castellans: cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 24, n. 1 i p. 160. En aquest sentit, en 1215 Castella hauria signat un acord amb el califa al-Mustànsir per tal d'ajudar-lo militarment, un acord que hauria estat renovat en 1228 amb l'enviament de cinc-cents mercenaris castellans: cf. Christophe PICARD, *L'océan Atlantique...*, p. 166. Finalment, cal destacar que el papa, en 1226, havia col·locat el bisbe del Marroc sota la dependència de l'arquebisbe de Toledo: cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 24, n. 3.

61. Christophe PICARD, *L'océan Atlantique...*, p. 175.

62. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 24, n. 3.

63. El 1246 els almohades han perdut Meknès i el 1248 perdran Fes en mans dels marínides, al mateix temps que el seu poder efectiu no s'estén gaire més enllà de Marràqueix: cf. *The Encyclopaedia of Islam...*, s. v. *Marínids*. Tot i així, els papes no

hàfsides —així com als senyors de Ceuta i Bugia.⁶⁴ És probable, com apunta Dufourcq, que la mediació de Jaume I hagi ajudat en aquest canvi d'interlocutor,⁶⁵ però cal tenir present que el papat havia fet servir prèviament intermediaris genovesos per tenir notícies dels hàfsides.⁶⁶

Les relacions diplomàtiques continuades —ambaixades dels anys 1235, 1240, 1245 i 1246— permeten un canvi en la política de Jaume I que, segons Dufourcq, és marcat per l'ordinació reial del 19 de juny de 1250: el rei prohibeix als seus súbdits practicar el cors.⁶⁷ Barcelona, segons Dufourcq, aconsegueix imposar que, per al Magrib, cal deixar de moment reposar les armes —i la conquesta— i cal impulsar la penetració comercial. Això no significa que l'esperit de conquesta desaparegui, però sí que el rei imposa una política pacífica inspirada pels mercaders. Aquesta política no serà fàcilment acceptada pels «representants de l'opció de la guerra», com l'arquebisbe de Tarragona que, com a senyor d'Eivissa i Formentera, no es creia obligat a respectar les treves del rei d'Aragó.⁶⁸ Tot i així, afirma Dufourcq:

L'esprit commercial pacifique tendait donc constamment à éclipser l'esprit combatif, et il y réussissait souvent. Mais cet esprit combatif subsistait aussi, non moins tenace, au moins par à-coups. Toute l'histoire des relations catalano-maghrébines au XIIIe et au XIVe siècle s'éclaire ainsi. Les curieuses alternances qui y apparaissent, s'expliquent par cette dualité fondamentale, qui ne cessa d'exister.⁶⁹

Arribat aquest punt, Dufourcq inicia una detallada descripció de la presència catalana a Ifríqiya —presència comercial, militar i religiosa—, que a partir dels anys 1250 se'ns presenta amb prou claredat gràcies a un augment significatiu de les fonts conservades.

Abans, però, cal analitzar amb detall el document que, segons Dufourcq, marca el canvi de tendència: l'ordinació reial de 1250. Com han demostrat Burns i Bensch, la prohibició reial d'emprendre cap saqueig naval sense tenir el permís reial no s'ha d'interpretar com un intent de prohibir el cors, sinó com un reflex de la voluntat d'autoritzar-lo. L'ordinació de Jaume I és un episodi més en la reafirmació del poder reial: a partir d'aleshores, atacar naus islàmiques i fer incursions a les costes barbaresques prenia la forma d'un privilegi concedit segons els interessos del rei en les seves relacions amb els estats magribins. El cors, per al rei, deixava de ser un dret inherent a qui posseïa un vaixell; és lògic, doncs, que un important senyor com l'arquebisbe de Tarragona acceptés malament que se'l limités en l'exercici d'un dret que creia que podia exercir amb plena llibertat. Des d'aquesta perspectiva, l'ordinació de 1250 no és un triomf dels mercaders barcelonins, sinó del poder reial.

trencaran les relacions amb els almohades de Marràqueix i els seguiran enviant religiosos el mateix 1246 i en 1250: cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 98, n. 5.

64. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 98, n. 1.

65. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 98.

66. Gregori IX, per exemple, abans d'enviar, en 1235, a Tunis fra Joan, ministre de l'orde dels framenors de Barbaria, en resposta a unes cartes enviades pel rei de Tunis, s'havia informat amb dos nobles ciutadans genovesos de la situació de l'emirat hàfsida: cf. Louis de MAS-LATRIE, *Traité de paix...*, vol. II, p. 11, doc. XI; Augustus POTTHAST, *Regesta pontificum...*, vol. I, p. 842, núm. 9901.

67. Ambrosio HUICI MIRANDA i María de los Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I de Aragón*, vol. III, Saragossa, Anubar, 1976-1988, núm. 538.

68. ACA, C, perg. de Jaume I, núm. 1498, 1257, octubre, 1: cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 91, n. 3. Més endavant passarà el mateix amb el comte d'Empúries, que a principis del segle XIV entra en conflicte amb el rei tot reivindicant el seu vell dret a practicar el cors: ACA, Cartes Reials Diplomàtiques, Jaume II, caixa 12, núm. 2432, 1305, agost, 11; i ACA, Cartes Reials Diplomàtiques, Jaume II, caixa 16, núm. 3214, 1307, juliol, 20: cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 91, n. 4.

69. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 92.

De nou, com durant tota l'anàlisi d'aquest primer període de relacions entre la Corona d'Aragó i l'emirat hàfsida, el «fantasma» del comerç regeix la interpretació dufourcquiàna. Ara bé, de l'anàlisi crítica del seu text es pot concloure, en primer lloc, que el que sabem amb certesa d'aquesta primera època és ben poc i poc precís i, en segon lloc, que el paper del comerç en aquestes primeres relacions és hipotètic o, com a mínim, és tan probable com ho pot ser la raó geoestratègica o política. De fet, tot indica que el comerç amb Ifríqiya era anterior a la conquesta de les Balears —el primer contacte «polític» entre la Corona d'Aragó i l'emirat hàfsida— i que seguirà actiu durant tot el període, amb una aparent independència de la situació política a cada moment —com ho il·lustren les relacions documentades en 1239, poc després de la «guerra de 1238».⁷⁰ Per contra, si tenim en compte que tots els ambaixadors enviats a Tunis són nobles o personatges del cercle més proper del monarca, no podem suposar que el seu principal interès i objectiu eren els interessos del rei i no pas els dels mercaders de Barcelona? Això no vol dir, evidentment, que els interessos del rei poguessin coincidir amb els dels mercaders, però es tractaria d'una coincidència i no pas d'una submissió del primer als segons.

2.2. La presència catalana a Ifríqiya a partir dels anys 1250

La veritat és que és a partir dels anys 1250 que es documenta una presència catalana «organitzada» a Ifríqiya. La primera referència al consolat de Tunis és de 1253, la primera referència a la milícia catalana és de 1257, potser de 1254, i en 1250 funciona ja l'*studium arabicum* dominicà a Tunis, per iniciativa de Jaume I que l'ha patrocinat davant dels hàfsides. Presència comercial, militar i religiosa, doncs, ja estan consolidades a mitjan segle XIII.

2.2.1. L'alfòndec i el consolat

En 1253, Ramon Arnau rep del rei Jaume el dret de regir durant dos anys l'alfòndec del rei d'Aragó a Tunis.⁷¹ És el primer esment de l'existència d'un alfòndec —i, indirectament, d'un consolat de catalans— al Magrib.⁷² En 1258 es documenta per primer cop l'alfòndec de Bugia, l'altra gran ciutat comercial de l'emirat hàfsida.⁷³

70. Bensch destaca, però, que la conquesta de Mallorca en 1229, per la seva posició geogràfica, va fer créixer el volum de negocis amb el Magrib i que les mesures punitives de Frederic II envers Gènova també van afavorir indirectament el comerç amb Ifríqiya, ja que van augmentar la presència catalana a Sicília, des d'on molts vaixells prenen la ruta d'Ifríqiya en lloc de tornar cap a Barcelona: cf. Stephen P. BENSCH, *Barcelona...*, p. 264-270. Això, però, no invalida la nostra afirmació, ja que justament volem discernir entre l'activitat comercial, que té la seva pròpia dinàmica, i la política reial, que respon a unes altres variables.

71. ACA, C, reg. 8, f. 2v, sense data, però la primera data del registre és de febrer de 1253, al f. 7r: cf. Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 99, n. 1. Sobre els alfòndecs catalans al Magrib, vegeu Carme BATLLE GALLART, «La alhóndiga, centro de la vida de los catalanes en el Norte de África», a *Mediterraneo Medievale. Scritti in onore di Francesco Giunta*, vol. 1, Sovaria Mannelli, 1989, p. 73-88, i Carme BATLLE GALLART, «La alhóndiga, centro comercial de Barcelona, durante el siglo XIII», a *Oriente e Occidente tra medioevo e età moderna. Studi in onore di Geo Pitarino*, vol. 1, Gènova, 1997, p. 61-81.

72. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 98-99. Cal tenir present, però, que en aquests moments l'alfòndec i el consolat també havien de donar acollida als montpellerins, actius en el comerç mediterrani i aleshores súbdits del Conqueridor, així com també a mallorquins, valencians i aragonesos. Un document del 10 d'agost de 1273 precisa que el cònsol de Bugia és «consul Cathalanorum et aliorum hominum terre nostre, in Bogia de Constantina aput Alijaer»: ACA, C, reg. 18, f. 43v-44; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 101, n. 2.

73. Una referència localitzada per Bensch i desconeguda per Dufourcq ha permès retrocedir en un any el primer esment de l'alfòndec bugiota: ACB, 4-10-15; cf. Stephen P. BENSCH, *Barcelona...*, p. 266, nota 32. El document esmentat per Dufourcq,

De l'alfòndec i el consolat de catalans a Tunis, cal destacar-ne, per llur relació amb el nostre tema, alguns aspectes. En primer lloc, que la gestió de l'alfòndec —l'alfòndec era la seu del consolat, el magatzem i la residència dels súbdits de la Corona a Tunis— era lucrativa, ja que Ramon Arnau la va comprar per dos mil besants d'or per un període de dos anys, és a dir, que hi va invertir uns diners esperant obtenir-ne un benefici superior. En segon lloc, els mercaders pagaven un dret d'emmagatzematge i sembla que lliuraven una petita part del benefici de les vendes al cònsol. Era amb aquests ingressos que Ramon Arnau pretenia recuperar la inversió que havia fet en comprar la concessió de l'alfòndec.⁷⁴ En darrer terme, cal destacar que l'alfòndec era del rei.⁷⁵

Dufourcq creu que el consolat s'hauria fixat bé en l'ambaixada del veguer Marimon de Plegamans, en 1235, bé en els acords de 1240-1241, o potser abans i tot, si tenim en compte que els tractats hàfsides amb Venècia, Pisa i Gènova dels anys 1230 inclouen clarament aquesta institució.⁷⁶ Es tracta, però, d'una pregunta sense resposta mentre no es trobi algun nou document que ho aclareixi. Sí que és interessant, però, destacar que disposem de les primeres notícies de l'alfòndec gairebé tan bon punt comença la documentació reial seriada.⁷⁷ Això, per un costat, vol dir que podria ser perfectament que amb anterioritat existís l'alfòndec, però que no en tinguem notícia perquè disposem d'un volum molt menor de documents conservats. Tanmateix l'alfòndec de Bugia és conegut per primer cop gràcies a una referència en un testament que coincideix, simptomàticament, amb el moment en què ens consta, per una notícia conservada ja als registres de la Cancelleria, que l'alfòndec estava en funcionament. En aquest sentit, no podem considerar, a manca de noves notícies, que l'alfòndec devia aparèixer per les mateixes dates en què el comencem a documentar? Si fos així, quan se n'hauria negociat la creació? Els tractats amb les potències italianes de la dècada de 1230 foren renovats, en el cas de Gènova i Venècia, en 1250 i en 1251, respectivament.⁷⁸ Evidentment, ambdós tractats inclouen la renovació del consolat, així com dels múltiples drets de què disposaven genovesos i venecians als principals ports

de fet, també permetia deduir que en 1258 ja existia el consolat, perquè el 4 de juny de 1259 consta que Guillem de Tolosa té el càrrec de cònsol a Bugia des de fa un any com a mínim: ACA, C, reg. 11, f. 169, editat per Louis de MAS-LATRIE, *Traité de paix...*, suppl., p. 34; cf. Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...* El càrrec li és renovat per dos anys més l'endemà, dia 5: Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari...*, p. 287; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 101, n. 1.

74. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 99-101.

75. En un document del 21 de juliol de 1258, Jaume I s'hi refereix com a «alfundicum nostrum [...] dicti alfundici vel consulatus nostri»: ACA, C, reg. 9, f. 57v; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 100, n. 6. Malgrat que sembla clar, per la documentació, que la concessió de l'alfòndec és venuda pel rei, Dufourcq creu que l'elecció es devia fer a la ciutat on hi havia l'alfòndec i entre els mercaders que hi eren establerts i que, posteriorment, l'elegit comprava el càrrec al rei (Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 100). Tanmateix, si ben aviat es documenten còsols absentistes que hi envien delegats (ACA, C, reg. 20, f. 261, 1275, maig, 29; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 100, n. 7), això no sembla indicar que el cònsol era un capitalista que invertia uns diners en un negoci que sabia lucratiu, i no pas necessàriament un membre de la colònia?

76. Louis de MAS-LATRIE, *Traité de paix...*, p. 196-199, doc. 1, 1231, octubre, 5; p. 31-35, doc. 6, 1234, agost, i p. 116-118, doc. 6, 1236, juny, 10, respectivament. Per contra, el tractat amb Frederic II de 1231, tot i establir l'intercanvi de captius i l'exempció mútua de taxes, no preveu la possibilitat que els sicilians o els súbdits de l'Imperi puguin tenir cap mena d'alfòndec o cònsol en territori hàfsida (M. Louis de MAS-LATRIE, *Traité de paix...*, vol. II, p. 153-154, doc. 2 [1231, abril, 19 o 20]).

77. Tot i que els registres 5, 6 i 7 de la sèrie general de Cancelleria pertanyen al regnat de Jaume I, és a partir del registre 8, de peites i cenes per al període 1252-1262, o, amb més propietat, del registre 9, de 1257, que comencen amb propietat els registres «normals» que contenen totes les matèries i no assumptes concrets, com ocorre en els registres anteriors. En aquest sentit, doncs, a partir de 1252 i, sobretot, a partir de 1257, augmenten exponencialment les notícies sobre l'activitat de la Cancelleria del rei Jaume.

78. Louis de MAS-LATRIE, *Traité de paix...*, vol. II, p. 118-121, doc. 7, 1250, octubre, 18, i p. 199-202, doc. 2, 1251, abril, 1, respectivament.

hàfsides. Els nous tractats són immediatament posteriors a l'ascens al poder en 1249 del nou emir, Abu-Abd-Allah Muhàmmad —que en 1253 prendrà el títol califal d'al-Mustànsir, pel qual és més conegut—, la qual cosa sembla significar que el nou governant va renegociar les seves relacions amb les potències comercials cristianes.⁷⁹ Potser fou aleshores que el rei aconseguí els seus dos alfòndecs, a Tunis i Bugia, per a la colònia comercial catalana i montpellerina?

2.2.2. La milícia catalana

Al costat de l'activitat mercantil desenvolupada als alfòndecs i garantida pel cònsol, els dominis hàfsides tenien una altra important presència catalanoaragonesa: la milícia cristiana. Tal com havien fet els almohades de Marràqueix, els hàfsides —de fet, els almohades de Tunis— van prendre al seu servei una milícia de mercenaris cristians. És probable que ja existís amb l'emir Abu-Zakariyya (1228-1249),⁸⁰ però està plenament documentada en època del seu fill al-Mustànsir (1249-1277).⁸¹

En 1257 existeix amb tota certesa a Ifríqiya una milícia cristiana a les ordres del cavaller Guillem de Montcada, intítulat alcaid dels cristians, que potser ja hi era establerta en 1254.⁸² A més de la capital hàfsida, Tunis, la milícia estaria present des de bon principi a la ciutat de Bona (Annaba) i es pot suposar que també a les altres dues grans ciutats hàfsides, Bugia i Constantina.⁸³ La companyia aragonesa no fou l'única present en sòl ifriquí: en 1260 s'hi va instal·lar una milícia castellana dirigida primer per l'infant Enric de Castella, després pel seu germà l'infant Frederic,⁸⁴ i és probable que,

79. El tractat amb Venècia de 1231 (Louis de MAS-LATRIE, *Traité de paix...*, vol. II, p. 196-199, doc. 1) va ser firmat per a un període de quaranta anys, però en 1251 se'n signà un de nou per quaranta anys més que tampoc no foren respectats, ja que en 1271 s'acordava una renovació per uns altres quaranta anys quan tot just en feia vint que s'havia establert el segon. Sens dubte, en 1271 fou la croada de Lluís IX de França contra Tunis de 1270 la que va motivar la renovació d'acords no solament amb els venecians, sinó també amb Gènova i amb la Corona d'Aragó, com es veurà. Les renovacions dels anys 1250 i 1251 solament es poden justificar en el canvi de monarca.

80. Ibn Khaldun deixa entendre que Abu-Zakariyya ja tenia una milícia d'«esclaves chrétiens» que hauria heretat el seu fill: cf. IBN KHALDOUN, *Histoire des Berbères...*, p. 336-337. Tot i que Ibn Khaldun els anomeni «esclaus», és probable que es tractés de mercenaris cristians, com en el cas ja comentat del vescomte Reverter.

81. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 101-104.

82. ACA, C, reg. 9, f. 15, 1258, gener, 15: cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 101-102. Hi hauria, aleshores, un altre alcaid de la milícia, un renegat de nom Abu-Abd-Allah. Els setanta *milites* de què ens parla aquest document és probable que fossin un reforç a un contingent previ. De fet, és molt probable que la milícia ja existís l'agost de 1256, ja que en aquesta data arriben a Barcelona cent lliures enviades per Ramon de Garriga, *miles* a Tunis (cf. André Emile SAYOUS, «Les méthodes commerciales de Barcelone aux XIIIe et XIVe siècles», *Estudis Universitaris...*, núm. 16 (1931), p. 197; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 102, n. 4), o potser fins i tot abans si corregim la transcripció d'un document citat per Carreras Candi i emès l'agost de 1254 per un canonge de Vic que actua com a procurador de Bartomeu de Forner, que aleshores es trobava «apud Tunicium cum nobili Guillelma de Montecateno» (cf. FRANCESC CARRERAS CANDI, *Miscelánea histórica catalana*, Barcelona, 1918, sèrie II, p. 406, núm. 758; Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 102, n. 5). Dufourcq creu, versemblantment, que segurament cal llegir *Guillelmo*, en lloc de *Guillelma*, i aleshores podríem datar la presència d'aquest noble a Tunis en 1254. Fos quan fos que hi anés, el que sembla clar és que Guillem de Montcada fou el «fundador» de la milícia, ja que en època d'Alfons II, quan parlen de l'organització de la milícia en temps del Conqueridor, s'hi refereixen dient «en temps de Guillem de Montcada»: cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 102, n. 6.

83. A Bugia, segurament hi havia un destacament en 1283, ja que Pere el Gran escriu a un cavaller que resideix en aquesta ciutat: ACA, C, reg. 46, f. 120, 1283, setembre, 19; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 102, n. 2. D'altra part, Desclot i Ibn Khaldun esmenten que en 1281 Constantina tenia una milícia catalana: Bernat DESCLOT, *Crònica de Bernat Desclot*, a Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques*, vol. II, reedició amb revisió filològica de Jordi Bruguera i revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona, 2008, cap. 77, p. 166-167; IBN KHALDOUN, *Histoire des Berbères...*, t. II, p. 384-385; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 102, n. 3.

84. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 102, n. 7 i 9.

abans de 1270, els gibel·lins alemanys i italians refugiats al reialme hàfsida després de les derrotes angevines sobre Manfred (1266) i Conradí (1268), formessin també una nova milícia.⁸⁵

Aquesta milícia sens dubte continuava la tradició mercenària catalana, però allò que més ens interessa és que la milícia implicava importants ingressos al rei, ja que una part dels salaris dels cavallers, dels escuders i fins i tot de l'alcaid anava a parar a les arque reials. Dufourcq calcula que la milícia podia comportar uns ingressos anuals mínims al rei de quatre mil dinars d'or, suposant una milícia formada per un centenar d'homes.⁸⁶ Aquestes sumes eren remeses al rei per l'alcaid, el qual centralitzava tant el pagament dels mercenaris com l'enviament de la part reial. És especialment interessant, però, que, segons un document de 1261, l'alcaid va ser també qui, com a mínim en aquella ocasió, es va encarregar de la transmissió al tresor reial dels comptes del consolat, és a dir, del muntant anual de l'afermament de l'alfòndec,⁸⁷ sumes que sovint devien dur a la tresoreria reial els ambaixadors enviats a Tunis quan tornaven a casa.⁸⁸

De nou, com en el cas de l'alfòndec, es tracta de la milícia del rei d'Aragó. Aquest, per exemple, en el moment de marxar els mercenaris de la Península, els avançava un sou, segurament una mensualitat. «La milice détachée auprès des Hafside devenait en terre ifriqiyenne le véritable organisme officiel représentant le roi d'Aragon», afirma amb resolució Dufourcq.⁸⁹

Dufourcq dubta que els mercenaris fossin «authentiques chevaliers», és a dir, de condició noble, ja que l'alcaid que substitueix Guillem de Montcada cap a 1260, Pere de Palau, sens dubte havia estat prèviament un antic patró de lleny.⁹⁰

Allò més interessant, però, és la conclusió a la qual arriba Dufourcq: «Pour la Couronne, comme pour les marchands et les soldats, par l'organisation de la milice comme par celle du *fondouk* et du consulat, le Maghrib oriental était une terre dont se retiraient de belles espèces sonnantes. C'était une "mine d'or"».⁹¹

2.2.3. Capellans i frares missioners

La darrera presència catalanoaragonesa que es documenta en aquestes dates a terres ifriquines és la de capellans i frares missioners.⁹² Abans i tot que documentem per primer cop l'alfòndec tunisenc, sembla que l'arquebisbe de Tarragona hi hauria enviat, el març de 1252 o de 1253, un prevere barce-

85. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 102, n. 8.

86. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 102-102. En el fet que en 1260 impedís a tres cavallers —Bernat de Santaegènia, Gilbert de Cruïlles i Jofre de Cruïlles— d'anar a Tunis al servei de l'infant Enric de Castella, Dufourcq no solament hi veu una decisió presa per no enemistar-se amb Alfons X, sinó per evitar la pèrdua d'ingressos que comportava que estiguessin al servei del castellà i no de la milícia aragonesa: ACA, C, reg. 11, f. 252, 1260, abril, 22; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 103, n. 5.

87. ACA, C, reg. 11, f. 205, 1261, maig, 3; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 103, n. 7.

88. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 102-103.

89. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 103.

90. Pere de Palau, documentat com a *alcaidus major* el maig de 1261 (ACA, C, reg. 11, f. 205; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 104, n. 3), és patró nou anys abans, el 12 d'abril de 1252, en una comanda presa per al seu lleny, al port de Barcelona, a punt de partir cap a Tunis: André Émile SAYOUS, «Les méthodes commerciales de Barcelone aux XIIIe et XIVe siècles», *Estudis Universitaris...*, núm. 16 (1931), p. 195; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 104, n. 3. És molt probable que ambdós Pere de Palau siguin la mateixa persona, però res no ens impedeix creure que Pere de Palau fos d'extracció noble, ja que no era estrany trobar naus noliejades per membres de la noblesa: cf. Stephen P. BENSCH, *Barcelona...*, p. 299-301.

91. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 104.

92. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 104-110.

loní, Pere de Soler, per tal de tenir cura de les ànimes dels seus coreligionaris establerts a la capital hàfsida.⁹³ A partir d'aleshores, les referències a la capella de l'alfòndec o als seus capellans són relativament freqüents. De fet, la primera notícia sobre l'alfòndec de Bugia es refereix a la seva capella.⁹⁴

Paral·lelament, els contactes entre el papat i els estats magribins havien permès, des d'inicis del segle XIII, la instal·lació dels ordes mendicants a les principals urbs magribines.⁹⁵ En 1235 consta l'existència d'una mínima organització franciscana a Tunís⁹⁶ i el mateix any el papa Gregori IX usa un franciscà per a una ambaixada davant Abu-Zakariyya: fra Joan, ministre dels framenors de Tunís.⁹⁷ Quinze anys més tard, el 1250, l'*studium arabicum* dominicà de Tunís està en ple funcionament, per recomanació de Jaume I als hàfsides.⁹⁸

2.3. Segona etapa: l'amistat i el diner

La multiplicitat i la varietat de relacions entre el soldanat hàfsida i la Corona d'Aragó entre 1250 i 1260, enfront de la situació dels anys 1230, quan solament hi havia un simple tràfic comercial, sorprèn Dufourcq i el duu a constatar allò que li sembla que és una contradicció: si bé és possible discernir bé els trets generals dels esforços multiformes desenvolupats pels catalans a Barbaria oriental i els èxits aconseguits a mitjan segle XIII, són menys clares les etapes seguides per la política de Jaume I per realitzar, perfeccionar o seguir aquest progrés. És a dir, podem conèixer com es van desenvolupar les relacions amb Ifríqiya, però ens és difícil discernir el paper del rei en aquesta evolució... Potser és, hi afegiria jo, que el rol del rei fou poc significatiu en alguns aspectes?

El primer problema que tenim és que, si bé és probable que s'haguessin conclòs acords amb els hàfsides els anys 1235-1236 o 1240-1241, però segur abans dels anys 1253-1254 per als alfòndecs i la milícia, acords que devien ser renovats diverses vegades, el més antic tractat amb els hàfsides és de 1271. De nou, doncs, ens trobem davant el problema de la manca de documentació. Dufourcq, però, creu tenir prou elements per a reconstruir l'evolució que precedeix aquest primer tractat conservat.

Entre els anys 1257 i 1258, es percep una gran activitat diplomàtica entre la Corona d'Aragó i l'emirat hàfsida. Abans de gener de 1258, Arnau Eimeric va acudir dues voltes a Tunís com a ambaixador del rei,⁹⁹ mentre que un document d'agost de 1257 ens informa que abans d'aquesta data havia

93. La notícia la proporciona, sense donar referències arxivístiques ni una datació clara, Antoni de BOFARULL I BROCA, *Historia de Catalunya*, vol. III, Barcelona, 1876, p. 307; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 105, n. 3.

94. Vegeu la nota 73.

95. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 106-110.

96. El gener de 1235 fra Ramon de Penyafort escriu una carta al prior dels frares predicadors de Tunís i al ministre dels framenors de Tunís: *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, vol. VI-2, Roma, 1898-1900, p. 29; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 107, n. 5.

97. Joannes H. SBARALEA, *Bullarium franciscanum*, vol. I, Roma, 1759-1765, p. 155-156, núm. 164; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 107, n. 7; Augustus POTTHAST, *Regesta pontificum...*, vol. I, p. 842, núm. 9901; Lucien AUVRAY, *Les registres...*, vol. II, col. 51, núm. 2546.

98. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 108-109. Sobre aquest *studium*, vegeu Laureano ROBLES CARCEDO, «El "Studium Arabicum" del capítulo Dominicano de Toledo de 1250. Antecedentes del "Miramar" de Ramon Llull», *Estudios Lulianos*, núm. 24 (1980), p. 23-47; Joaquim Chorão LAVAJO, «Túnis e o primeiro "Studium arabicum" hispânico do século XIII. Problemática do capítulo dominicano de Toledo de 1250», a *Islão e arabismo na Península Ibérica. Actas XI Congresso de la União Europeia de Arabistas e Islamólogos*, Évora, 1986, p. 225-252; Joaquim Chorão LAVAJO, «Les études arabes dans l'Occident médiéval: le premier "Studium Arabicum" de Tunís», *Arquivo Histórico Dominicano Português*, núm. 3:3 (1987), s. p.

99. ACA, C, reg. 9, f. 15, 1258, gener, 15; cf. Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 110. El document, en molt mal estat de conservació, recull la sentència absolutòria envers [Arnau Eimeric] —Dufourcq va aconseguir llegir el nom del destinatari de la sentència, jo no— i el seu fill, Pere Arnau, de totes les

acudit un missatger del califa hàfsida a Barcelona i que el rei pretenia enviar tot seguit a Tunis el seu secretari, Jaume de Montjuïc, que havia de dur alguns presents —falcons, cavalls, mules— al califa hàfsida.¹⁰⁰

De nou és ben poc el que sabem de forma directa d'aquestes ambaixades. Per què aquest tràfec d'ambaixades? Quins objectius cercaven?

Dufourcq creu trobar l'explicació en l'escrit pel qual Berenguer de Vic, membre d'una important família burgesa barcelonina, notificava, l'1 d'octubre de 1257, en nom del rei, a l'arquebisbe de Tarragona els greus greuges que aquest darrer havia comès. S'acusava el prelat d'haver fet armar naus en cors que havien atacat súbdits del califa hàfsida «“en violation de la paix” en vigueur».¹⁰¹ Segons Dufourcq, això indica que en 1256 o en 1257 s'hauria aconseguit una pau entre ambdós estats. Potser més aviat i tot, si tenim en compte que entre les acusacions a Arnau Eimeric hi ha el fet que entrés en conflicte amb l'alcaid de la tropa catalana a Tunis, Guillem de Montcada, i que intentés suplantarlo per Gil Garcés.¹⁰² Aquest Gil Garcés no podria ser el mateix mercenari que, esmentat com a «don Gil», trobem al capdavant de la milícia cristiana al servei dels abdalwadites i que va intentar atemptar contra l'emir de Tremissèn Yaghmuràssan? Com que l'episodi va tenir lloc en 1254 i «don Gil» va aconseguir escapar de la repressió abdalwadita,¹⁰³ no seria estrany trobar-lo després oferint els seus serveis als altres monarques magribins i entrant en conflicte amb Guillem de Montcada, el qual probablement ja era aleshores present a Tunis.¹⁰⁴ Si aquesta hagués estat la segona ambaixada d'Arnau Eimeric, podria ser la primera, que podríem datar anterior a 1254, la que va dur a la concessió de l'alfòndec i la constitució de la milícia? Des d'aquesta perspectiva, els conflictes que el document deixa entendre dins de la colònia de mercaders establerta a Tunis podrien ser conflictes al voltant de la nova institució del consolat i l'alfòndec, encara embrionari, que no hauria satisfet tots els residents. Si les ambaixades d'Arnau Eimeric fossin tan reculades en el temps, costa entendre per què es va tardar tant a jutjar-ne les acusacions i a establir-ne l'absolució —comprada al rei. Evidentment, ens movem en el camp de les hipòtesis.

acusacions que se'ls havien fet arran de les seves gestions a Tunis —i a Menorca, de camí a Tunis— com a missatgers del rei. Sobre Arnau Eimeric i la seva família, vegeu també Carme BATLLE GALLART, «Guillem Eimeric, jurista d'una família patrícia de Barcelona († 1301)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 37:2 (2007), p. 823-866.

100. ACA, C, reg. 10, f. 16, 1257, agost, 20; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 110-111. El document conté l'ordre al batlle de Barcelona, Benvenist de Porta, que es cobri les despeses que ha pagat d'avançada per l'ambaixada hàfsida i per la futura ambaixada de Jaume de Montjuïc de les rendes de la batllia i dels impostos de la comunitat jueva de Barcelona. Dufourcq comenta, al costat d'aquest document, el que el segueix en el registre reial (ACA, C, reg. 10, f. 16v, 1257, agost, 15; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 110), pel qual consta que Jaume Grony, ciutadà de Barcelona, fa un préstec a la Corona. Tot i que potser la raó s'amagui en la part que els microfilms no permeten llegir, no aconseguixo veure la relació entre el préstec de Jaume Grony i l'ambaixada de Jaume de Montjuïc, i Dufourcq tampoc no ho devia veure clar, ja que solament gosa plantejar com a hipòtesi —per la proximitat cronològica— que el préstec fos per sufragar l'ambaixada o per alguna altra raó «tunisiana».

101. ACA, C, perg. de Jaume I, núm. 1498; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 111.

102. Als microfilms consultats, no he aconseguit llegir el prenom del mercenari, però Dufourcq l'anomena «Egidio», és a dir, Gil; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 111. D'altra part, tal com interpreto el document, de lectura difícil, a Eimeric se l'acusa d'haver enviat unes lletres en contra de Guillem de Montcada i del rei a l'esmentat Gil Garcés per tal que anés a Tunis i en fos alcaid dels cristians, la qual cosa deixa entendre que potser no hi va arribar a ser mai, a Tunis.

103. IBN IDARI, *Al-Bayan al-Mugrib*, traducció francesa d'E. Fagnan, *Histoire de l'Afrique et de l'Espagne*, vol. II, Alger, 1901-1904, p. 228-229; IBN KHALDOUN, *Histoire des Berbères...*, t. III, p. 353-354; YAHYA BEN KHALDOUN, *Histoire des Beni-Abd el-Wad, rois de Tlemcen*, edició i traducció francesa d'A. Bel, vol. I, Alger, 1903-1913, p. 149 i 154; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 150-151.

104. Per fer-lo present a Tunis el 1253, solament cal acceptar com a vàlida la correcció proposada per Dufourcq al document recollit per Carreras Candi: cf. la nota 82.

Hi ha un altre element que indueix a endarrerir les relacions per a l'establiment de la milícia —i potser també col·lateralment de l'alfòndec— a l'inici dels anys 1250: la mort de Frederic II en 1250 i la inestabilitat que va caracteritzar el breu regnat del seu fill Conrad fins a la consolidació en el poder de Manfred de Sicília. És significatiu, com a mínim, que documentem una milícia catalanoaragonesa a Ifríqiya justament quan els sicilians, tradicionals tutors dels estats ifriquins, havien de solucionar l'espínós llegat de l'emperador Frederic II.¹⁰⁵

Fos quan fos que tinguessin lloc les ambaixades, allò que sembla evident és que donaren lloc a un acord de pau, vigent en 1257. Quines altres condicions podia incloure aquest tractat? Per documentació indirecta, Dufourcq creu que inclouria el reconeixement de l'autoritat reial sobre els seus súbdits establerts a Ifríqiya¹⁰⁶ i el reconeixement de la llibertat de culte¹⁰⁷ i que tractaria els temes de la milícia al servei dels hàfsides¹⁰⁸ i de l'alliberament d'esclaus.¹⁰⁹ Es tractaria en tots els casos, excepte la milícia, de condicions característiques dels tractats de comerç signats pels hàfsides amb les potències comercials italianes o, més endavant, en el tractat de 1271.¹¹⁰ Això ens duu a plantejar una nova qüestió: fou un únic acord el que permeté la constitució de l'alfòndec i la milícia, com deixa entendre Dufourcq, o es tracta de dos assumptes independents, plasmats segurament en dos acords independents, tot i que potser coetanis? Si tenim en compte els acords italians, sembla lògic creure que milícia i alfòndec s'havien de resoldre en pactes diferents.

Dufourcq veu també, entre els motius de l'ambaixada, dificultats econòmiques que explicarien que l'ambaixada de Jaume de Montjuïc fos pagada amb els impostos dels jueus de Barcelona, així com es pregunta si la iniciativa de la intervenció diplomàtica no hauria partit de la comunitat jueva barcelonina. En aquest cas, crec que cal atribuir a dificultats financeres puntuals —i habituals— del rei el fet que Benvenist de Porta prestés els diners al rei i que aquest li tornés el préstec autoritzant-lo a cobrar-se'l de les entrades de la batllia i dels impostos dels jueus.

Dufourcq detecta encara, en aquests intercanvis d'ambaixades, la voluntat d'al-Mustànsir de neutralitzar el príncep hàfsida Abu-Ishaq, germà del califa. Aquest, després de revoltar-se contra el germà cap a 1253, s'hauria exiliat, entorn de 1255, a Tremissèn, després a Granada i, en data indeterminada, a la Corona d'Aragó.¹¹¹ Tanmateix enlloc no es pot deduir que Abu-Ishaq es refugiés a la Corona d'Aragó, sinó a Granada i Tremissèn.¹¹² El fragment de la *Crònica* de Ramon Muntaner adduït per Dufourcq solament ens informa del suport donat *a posteriori* a Abu-Ishaq, en temps de Pere el Gran,

105. Aquesta idea ja ha estat apuntada per Marcos Hierro: «Conscients de la debilitat de l'administració siciliana [per la mort de Frederic II en 1250 i el regnat (llunyà) de Conrad IV], el rei Jaume i els comerciants catalans aprofitaren aleshores l'ocasió per a crear-se un espai propi en el sultanat i aconseguir les gràcies més amunt esmentades»: ERNEST MARCOS HIERRO, *La croada catalana. L'exèrcit de Jaume I a Terra Santa*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006, p. 60.

106. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 111, especialment n. 3.

107. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 111, i p. 106, n. 4. És interessant destacar que el prevere enviat a Tunis en 1256 és Berenguer Eimeric, rector de la parròquia de Sant Pere de Pinet: un parent de l'ambaixador Eimeric?

108. Vinculada a alguna de les ambaixades d'Arnau Eimeric consta l'arribada del reforç de setanta cavallers per a la milícia dirigida per Guillem de Montcada: cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 111.

109. Entre les tasques encomanades a Arnau Eimeric, hi havia el rescat de captius cristians a Tunis i a Bona, que Eimeric, segons les acusacions, hauria acabat revenent a l'emir hàfsida: cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 111.

110. Vegeu Louis de MAS-LATRIE, *Traité de paix...*, vol. II, p. 31-35, doc. 6, i p. 43-47, doc. 11, per a Pisa; p. 116-121, doc. 6 i 7, i p. 122-125, doc. 10, per a Gènova; p. 196-206, doc. 1, 2 i 3 per a Venècia, i p. 280-284, doc. 2, per a la Corona d'Aragó.

111. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 111-112. Segons l'*Encyclopaedia of Islam*, Abu-Ishaq s'hauria refugiat primer a Granada i després a Tremissèn, on devia ser quan va morir al-Mustànsir i des d'on hauria organitzat el seu retorn a Ifríqiya i la presa del poder al seu nebot al-Wàthiq: cf. *The Encyclopaedia of Islam...*, s. v. *Ḥaḥṣids*.

112. IBN KHALDOUN, *Histoire des Berbères...*, t. II, p. 342; Robert BRUNSCHVIG, *La Berbérie orientale...*, vol. I, p. 41 i 73; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 111, n. 1.

per fer-se amb el poder foragitant-ne el seu nebot al-Wàthiq, i que, en època d'al-Mustànsir, aquest califa havia pagat un tribut a Jaume I.¹¹³ No se'n pot deduir, però, que Abu-Ishaq es refugiés a la fi a la Corona d'Aragó i que el tribut fos pagat per neutralitzar-lo. Resulta més versemblant veure en aquest tribut el pagament de la milícia i els guanys que el rei obtenia de l'alfòndec i altres «privilegis» dels quals el rei d'Aragó gaudia a Tunis.¹¹⁴ Per contra, si tenim en compte que la revolta d'Abu-Ishaq, ajudat pels àrabs dawàwida, degué tenir lloc cap a l'any 1253, no podríem vincular la revolta amb la instal·lació de la milícia? En aquesta perspectiva, Abu-Ishaq hauria jugat evidentment un paper important en les negociacions amb la Corona d'Aragó, però no com un as a la màniga de Jaume I que l'hàfsida havia de neutralitzar amb tributs, sinó com una evidència per a al-Mustànsir de la seva debilitat i de la necessitat de procurar-se un cos d'exèrcit fidel a la seva persona, la milícia de Jaume I.

Tenint en compte tot el que s'ha exposat fins ara, es pot plantejar la hipòtesi que fou a l'inici dels anys 1250, potser gràcies a les gestions de l'ambaixador Arnau Eimeric, quan el rei Jaume pactà amb el nou emir la constitució de l'alfòndec, dins l'ambient de renovació dels acords econòmics amb les potències italianes, i acordà la instal·lació al país d'una milícia catalana, vinculada potser als problemes del califa amb el seu germà Abu-Ishaq. Això no implica disminuir la importància del comerç abans d'aquesta data, ja que, com es veurà més endavant, alfòndec del rei i activitat comercial no responen necessàriament als mateixos interessos.

Durant els anys 1250, l'intercanvi d'emissaris esdevé «constant». El 1259 de nou van venir misatgers tunisencs a la cort de Jaume I, en companyia del català Bertran de Castellet.¹¹⁵ Segons Dufourcq, l'ambaixada hàfsida hauria vingut per controlar l'aplicació dels acords dels anys 1256-1257 i per «neutralitzar» Abu-Ishaq, segurament amb nous «regals» que tanmateix no consta enlloc que realment existissin. Tot plegat duu Dufourcq a afirmar que la Corona s'habitua a rebre un tribut periòdic del *màkhzen* tunisenc.¹¹⁶ Com ja hem dit, sí que s'hi va habituar, però no és necessària la presència d'Abu-Ishaq per explicar-ho, sinó que el tribut era el pagament dels «serveis» que Jaume I prestava.

Ès evident, però, que a la dècada de 1250 les relacions eren fluides. Ens ho mostra perfectament el que sabem sobre els alfòndecs catalans. Ramon Arnau, Felip de Dènia, Berenguer i Guillem de Peralada i Miquel de Ferragut es van disputar o van compartir el consolat entre 1257 i 1261,¹¹⁷ el preu d'afermar l'alfòndec va créixer¹¹⁸ i va aparèixer un *alfundicum novum* al costat de l'*alfundicum vetus*.¹¹⁹ El consolat de Bugia també va seguir funcionant: Guillem de Tolosa el va passar a Berenguer Guerau de Vilafranca.¹²⁰ Al mateix temps, es detecta una important presència de mercaders de tota la

113. Ramon MUNTANER, *Crònica*, edició a cura de Marina Gustà, vol. 1, Barcelona, 1979, cap. 30, p. 59-61.

114. Muntaner mateix enumera alguns d'aquests beneficis quan resumeix les condicions que Abu-Ishaq havia d'acceptar per tenir el suport de Conrad Llança: que l'alcaid major dels cristians fos sempre un ric home o cavaller natural del rei d'Aragó i escollit per aquest, amb potestat de posar-lo i treure'l; que el «gavellot de la gavella del vi» fos català i triat pel rei d'Aragó, ja que la meitat de la dita gavella seria per al rei d'Aragó; que el rei d'Aragó nomenés el cònsol per als mercaders, patrons de naus i mariners catalans, i «altres franqueses»; cf. Ramon MUNTANER, *Crònica*, cap. 31, p. 61-62.

115. ACA, C, reg. 11, f. 257, 1259, agost, 27; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 112, n. 4.

116. Ramon MUNTANER, *Crònica*, cap. 19, p. 45-47; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 112, n. 5.

117. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 112, n. 6; Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*

118. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 112 i 177-178: el preu de l'alfòndec arriba al seu màxim entre 1261 i 1263 —2.750 besants anuals—, mentre que en 1253 i en 1256 solament seria de cinc-cents besants, acrescuts a 750 en 1259.

119. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 112, n. 8.

120. ACA, C, reg. 11, f. 226, editat per Louis de MAS-LATRIE, *Traité de paix...*, suppl., p. 35; cf. Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*; vegeu també Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 11, n. 9.

Corona als dominis hàfsides.¹²¹ Dufourcq conclou, per tant, que el comerç seguia enriquint el rei i els seus súbdits.

Dufourcq veu en tot això la influència mútua entre comerç i pau: «Ainsi, à l'origine, le trafic avait engendré l'amitié, mais celle-ci, à son tour, facilitait le progrès des affaires. L'économie bénéficiait de la politique, et celle-ci ne cessait d'être préparée et infléchie par celle-ci.»¹²²

En opinió de Dufourcq, la política de Jaume I, tanmateix, no havia aconseguit fer recular la presència dels rivals italians a Ifríqiya; ans al contrari, en 1264 els pisans van renovar el tractat de pau i comerç amb el califa hàfsida¹²³ i consta que en 1261 hi va haver una aliança entre Tunis i Gènova.¹²⁴ Es planteja aleshores la pregunta de si, en aquest context de concurrència comercial, la diferència la pot marcar la política; si, davant una activitat comercial similar, la política pot afeblir la concurrència italiana. Dufourcq creu que la Corona es va plantejar aquesta possibilitat, posant a més com a primer antecedent la defensa del soldà hàfsida davant del papa en 1246.¹²⁵ En aquest sentit, assenyala que en 1260, quan Alfons X preparava la seva «Croada d'Àfrica» i va demanar ajut a Jaume I, aquest va autoritzar els seus vassalls a participar a l'expedició castellana, però amb la condició formal que no se'ls pogués obligar a lluitar contra els hàfsides.¹²⁶ En la mateixa línia de protecció dels interessos hàfsides, Dufourcq esmenta que el 5 de maig de 1260 el rei va ordenar als oficials del comtat d'Empúries que prenguessin totes les precaucions necessàries per tal d'impedir l'ús dels ports del comtat com a base de sortida de corsaris contra l'hàfsida i els seus súbdits.¹²⁷ Finalment, com a darrer indicatiu d'una política prohàfsida o, com a mínim, propera als hàfsides, Dufourcq recorda el casament de l'infant Pere amb Constança de Sicília, filla del rei Manfred i néta de Frederic II, l'amic dels musulmans de les ribes del canal de Sicília. Aquesta aliança familiar va reforçar les posicions protunisenques a Barcelona.¹²⁸

Tot i que és evident que el rei defensava el soldanat hàfsida, també ho és que cap dels exemples no implicava interessos italians i que, per tant, ni remotament podia influir en la concurrència italiana al comerç català a Barbaria. De fet, crec que totes aquestes mesures s'han d'interpretar només políticament: Jaume I va actuar des de la seva condició de defensor dels hàfsides. Cal recordar que va ser en 1260 quan l'infant Enric de Castella es va instal·lar, amb els seus cavallers, a Tunis, la qual cosa, mal-

121. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 112: mercaders de Barcelona, Mallorca, València, Montpeller, Lleida...

122. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 113.

123. Louis de MAS-LATRIE, *Traité de paix...*, vol. II, p. 43-47, doc. 11, 1264, agost, 11.

124. Élie BERGER (ed.), *Layettes du Trésor des Chartes*, vol. IV, *Ludovicus IX Sanctus 1261-1270*, París, 1864, p. 15-120; Robert BRUNSCHVIG, *La Berbérie orientale...*, vol. I, p. 52; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 113, n. 1.

125. Vegeu la nota 54.

126. ACA, C, reg. 11, f. 170v, 1260, abril, 3, editat per *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón* (en endavant CODOIN), vol. VI, Barcelona, 1850, doc. 34, p. 149; Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, dedicat al rey en Jaume I y a la seua época*, vol. II, Barcelona, 1913, p. 1210-1211; Ambrosio HUICI MIRANDA i María de los Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. IV, doc. 1183, p. 264; Manuel GONZÁLEZ JIMÉNEZ, *Alfonso X el Sabio*, Barcelona, Ariel, 2004, p. 137. Cf. també Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 24-25 i 113-114.

127. ACA, C, reg. 11, f. 171, editat per CODOIN, vol. VI, doc. 35, p. 150; cf. Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 113, n. 6.

128. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 113-114. Indicativa de la posició filoislàmica dels Staufen és la butlla *Dilectus filius frater*, del 26 d'abril de 1262, en què el papa recorda a Jaume que els Staufen són els amics dels musulmans i que la Corona d'Aragó ha de tenir seny i no sostenir les seves activitats en aquest sentit: Jean GUIRAUD, *Les registres d'Urbain IV*, París, 1892-1906, p. 29-31; Augustus POTTHAST, *Regesta pontificum...*, vol. II, núm. 18284; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 114, n. 1. Els advertiments papals, però, no impediren la presència de musulmans tunisencs a les corts de Pere i Constança: cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 114, notes 2 i 3.

grat l'enemistat existent entre Enric i el seu germà el rei Alfons X, implicava un ingerència castellana evident en els interessos del Conqueridor.¹²⁹ Fins i tot tenint en compte que les relacions entre els dos germans castellans eren dolentes, la presència d'Enric a Ifríqiya havia de ser preocupant per a un dels interessos principals del rei a Tunis, la milícia.

2.4. Tercera etapa: les dificultats

La «bonança» diplomàtica dels anys 1250 es va estroncar cap als anys 1262 i 1263, quan un seguit d'atacs tunisencs a interessos catalans va refredar les relacions.¹³⁰ Es tractava d'accions corsàries tunisenques o impagaments que van «obligar» Jaume I a autoritzar els afectats a rescabalar-se, la qual cosa significava, sovint, una incitació al cors. Dufourcq contraposa els intents de Jaume I de frenar els «seus» corsaris amb les lletres a l'arquebisbe de Tarragona i el comte d'Empúries, a la «desídia» del califa hàfsida que no solament permetia el cors, sinó que ell mateix es va negar a pagar el que devia a un patró català, Berenguer Tripó, pel nòlit del seu vaixell.¹³¹ La reacció de Jaume I, inspirada segons Dufourcq pels seus consellers barcelonins, va ser un seguit d'autoritzacions a rescabalar-se (1262-1263) i un reguitzell d'autoritzacions d'armar-se en cors (1264-1265), en les quals s'afirmava que el rei no estava en pau amb cap sobirà de Barbaria. Al meu entendre, cal distingir entre uns documents i els altres, ja que reflecteixen dos moments i dues realitats diferents. No és el mateix autoritzar un mercader a rescabalar-se per un impagament o un dany no indemnitzat degudament, que permetre a certes institucions i a grans nobles armar les seves naus, més encara si tenim en compte que això coincideix en el temps amb la gran revolta sarraïna a Múrcia i Andalusia.¹³² És cert que el resultat són accions corsàries en ambdós casos i una situació de guerra *de facto*, però el context és molt diferent. Cal no oblidar que la campanya per sotmetre els sarraïns revoltats a Castella fou plantejada pel papa com una croada.¹³³

En posar tots aquests conflictes dins el mateix sac, Dufourcq conclou que la revolta murciana i els conflictes amb els tunisencs impliquen un retorn a la política bel·licista dels anys 1230, una línia d'actuació política que es mantindria des de 1263 fins a la presa de Múrcia per Jaume I en 1266.¹³⁴ Això, tanmateix, xoca amb l'existència, el juliol de 1263, d'una missió diplomàtica a Tunis. Guillem Grony, antic membre del Consell de Cent i futur batlle de Barcelona, va viatjar a Tunis per calmar les dissensions a l'interior de la colònia catalana, cobrar el que es devia al rei, prendre algunes decisions judicials, recollir l'herència d'un ric barceloní, Guillem de Vic, i procedir a un nou establiment de l'alfòndec

129. IBN KHALDOUN, *Histoire des Berbères...*, p. 347. L'any següent, ja es documenta l'infant encapçalant, juntament amb Abu-Zayd ibn Jamí, una missió de càstig de la milícia cristiana contra Abu-Alí al-Milyani, que s'havia revoltat a Miliana: IBN KHALDOUN, *Histoire des Berbères...*, p. 352.

130. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 114-115; Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*, p. 36.

131. ACA, C, reg. 12, f. 76, 1263, maig, 15; cf. Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 114, n. 6.

132. Sobre la revolta sarraïna al regne de Castella, vegeu Juan TORRES FONTES, *La reconquista de Murcia en 1266 por Jaime I de Aragón*, Múrcia, 1967; Carlos AYALA MARTÍNEZ, «Jaime I y la sublevación mudéjar-granadina de 1264», a *Homenaje al Prof. Juan Torres Fontes*, vol. I, Múrcia, 1987, p. 93-107; Josep-David GARRIDO I VALLS, «La conquista y repoblación de Murcia según las crónicas catalanas», a *Repoblación y reconquista, Actas del III Curso de Cultura Medieval*, Aguilar de Campoo, 1993, p. 179-191; Josep-David GARRIDO I VALLS, *Jaime I i el regne de Múrcia*, Barcelona, 1997; Robert I. BURNS, «The Crusade against Murcia: Provisioning the Armies of James the Conqueror, 1264-1267», a H. J. JAMES (ed.), *Jews, Muslims and Christians in and around the Crown of Aragon. Essays in Honour of Professor Elena Lourie*, Leiden, Boston, 2003, p. 35-73.

133. Ernest MARCOS HIERRO, *La croada catalana*, p. 96-97; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 115.

134. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 115.

per expiració del contracte anterior.¹³⁵ Dufourcq s'estranya que, al mateix temps que s'ha autoritzat el cors als mariners catalans, segueixi existint una colònia catalana a Tunis.¹³⁶ Això el duu a afirmar que hi havia simultàniament guerra i pau i que les relacions s'havien distès, però no pas trencat. Dufourcq veu una situació de crisi, unes relacions enverinades, un comerç afeblit. De nou, crec que cal distingir entre dos moments: abans i després de la revolta murciana. La missió de Grony entra dins del primer moment, així com les indemnitzacions a mercaders catalans per abusos comesos per ifriquins. Es tracta, al meu entendre, de problemes que podien passar, que passaven i que, quan passaven, si no es resolien per part de l'autoritat competent —l'estat hàfsida—, el sobirà de l'afectat tenia tot el dret d'autoritzar una marca per rescabalar el seu súbdit. En aquest context, aquestes autoritzacions puntuals de cors no resultaven incompatibles amb el comerç. D'altra part, tot sembla indicar que la missió de Guillem Grony fou, pels assumptes tractats, una missió destinada més a la comunitat catalana que no pas a la diplomàcia internacional. És cert que hi havia el tema de l'herència de Guillem de Vic i que no es devia resoldre satisfactòriament, ja que, en tornar Grony a Barcelona, el rei l'autoritzà a armar-se en cors en contra del soldà de Tunis,¹³⁷ però ens trobem davant d'un problema «quotidià» en les relacions comercials internacionals. L'únic que es pot detectar és un refredament de la disposició del govern hàfsida envers els interessos dels catalans, potser perquè ja aleshores s'estava negociant al Magrib el suport a una revolta generalitzada dels sarraïns sotmesos al rei de Castella, que hauria pogut reviscolar l'al-Àndalus islàmic, en aquells moments reduït al regne de Granada.

Molt diferent va ser la situació a partir de gener de 1264, quan el rei va autoritzar a armar naus el batlle i els burgesos de Barcelona, la ciutat de Tortosa, el bisbe de Barcelona, l'infant Pere, l'arquebisbe i la ciutat de Tarragona i el capità corsari Bernat Cancull contra els musulmans en general, tot afirmant que no pensava concedir cap treva fins a la Pasqua de 1266.¹³⁸ Cal tenir present que la revolta, que s'esdevé simultàniament a l'Andalusia castellana i a Múrcia, tenia el suport polític i financer d'Ibn al-Àhmar de Granada, dels marínides del Marroc i del califa hàfsida de Tunis.¹³⁹ Tot i que la revolta va esclatar entre finals de maig i principis de juny de 1264 i les autoritzacions reials són de

135. ACA, C, reg. 12, f. 94, 1263, juliol, 15, i f. 126, 1263, octubre, 21, editats per Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, doc. 64 i 65, p. 1224-1225; cf. Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...* (Gazulla l'anomena Pere Grony, en lloc de Guillem Grony); Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 115, n. 6. Sobre els Grony, vegeu Carme BATLLE, Àngels BUSQUETS i Imma NAVARRO, «Aproximació a l'estudi d'una família barcelonina els segles XIII i XIV: els Grony», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 19 (1989), p. 285-310.

136. Crec que cal discernir els dos assumptes. Les llicències de cors són personals, no són generals; per tant, tenen objectius concrets —rescabalar a persones els interessos comercials dels quals han estat danyats per l'estat hàfsida— que no impedeixen que aquells mercaders que no tenen assumptes pendents amb els hàfsides romanguin a Tunis exercint el comerç. És evident que la situació esdevé més delicada, més perillosa i tot, ja que poden ser objecte de represàlies —segurament aquesta inseguretat explica la davallada del preu d'afermament de l'alfòndec en aquestes dates, com veurem—, però formava part del risc inherent a l'activitat mercantil.

137. ACA, C, reg. 12, f. 126, 1263, octubre, 27; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 114, n. 10.

138. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 115, notes 1 i 2; Ernest MARCOS HIERRO, *La croada catalana*, p. 90-91. Marcos Hierro, d'acord amb l'anàlisi de Dufourcq i anant més enllà encara, afirma que, des del principi de 1263, la Corona d'Aragó es trobava tècnicament en estat de guerra amb el sultanat hàfsida de Tunis, a causa de l'augment de l'activitat corsària de cristians i musulmans: Ernest MARCOS HIERRO, *Die byzantinisch-Katalanischen beziehungen im 12. und 13. Jahrhundert unter besonderer berücksichtigung der chronik Jacobs I. von Katalonien-Aragon*, Munic, 1996, p. 227-233; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 90, n. 2.

139. Ernest MARCOS HIERRO, *La croada catalana*, p. 92-93. Ni la *Crònica* de Bernat Desclot ni el *Llibre dels feits* de Jaume I contenen, però, cap referència a la participació dels hàfsides en la revolta, mentre que sí que informen del suport de marínides i nassarites i, fins i tot, de la presència de tropes d'aquests estats: Bernat DESCLOT, *Crònica*, cap. 65, p. 136-139; *Llibre dels feits...*, cap. 378, p. 402-403.

principi d'any, resulta evident que Jaume I, tal com deixa entendre la seva crònica,¹⁴⁰ sabia que les relacions entre Castella i Granada s'havien trencat i devia estar informat de les aliances que s'estaven teixint i per això preveia, el 24 de gener de 1264, que no concediria cap treva a cap potència islàmica fins a la Pasqua de 1266.¹⁴¹

No és, però, una ruptura total, perquè durant la primera meitat de 1264 el cavaller García Ortiz de Azagra acudeix en missió diplomàtica a Tunis. Ara bé, la situació política sens dubte va repercutir en el comerç, com ho demostra el fet que l'agost de 1265, quan es va tornar a afermar l'alfòndec, es fes a un preu quatre o cinc vegades més baix que l'anterior a la crisi: sis-cents besants en lloc dels 2.750 besants anuals del trienni 1261-1263.¹⁴² Dufourcq atribueix la caiguda del preu a la crisi política i conclou que la política hispanoaficana tenia repercussions sobre les relacions econòmiques entre la Corona i la Barbaria oriental. És lògic: en un context de guerra oberta amb els musulmans de Múrcia, amb el suport de Granada, Fes i possiblement també Tunis, el mar es devia haver convertit en insegur, a més del fet que moltes naus haurien desviat la seva dedicació comercial habitual cap a l'aprovisionament de les tropes catalanoaragoneses o l'activitat corsària.

Dufourcq, però, posa l'èmfasi en l'episodi de Guillem Grony de 1263. Creu que Grony intentà arribar a acords amb la cort hàfsida per tal que fossin reparats els greuges comesos contra catalans, però que no va obtenir resultats, la qual cosa es deduiria del fet que, quan Grony va tornar a Barcelona, a finals d'octubre, va rebre del rei l'autorització d'armar-se en cors i fer al soldà de Tunis i als seus súbdits tant de mal com fos possible.¹⁴³ Tanmateix l'autorització a Guillem Grony crec que cal entendre-la en la perspectiva que el soldà havia embargat els béns de l'heretat de Guillem de Vic, amb els quals Grony havia de pagar la seva missió, per la qual cosa el que fa el rei és autoritzar Guillem Grony a «cobrar-se» allò que el soldà hàfsida li ha negat.

De fet, la missió de Grony no implica el trencament de relacions. Més o menys al mateix temps que el rei autoritzava armar naus, devia enviar a Tunis i a Sicília el cavaller García Ortiz de Azagra, a qui retrobem en terres de Jaume I el juliol de 1264.¹⁴⁴ A Tunis, Ortiz de Azagra devia prendre algunes decisions administratives relatives a la colònia mercantil, ja que, alguns dies després d'haver tornat, el rei va autoritzar el cònsol Ramon Arnau a sotsestablir l'alfòndec per al període entre setembre d'aquell any i setembre del següent.¹⁴⁵ Evidentment, doncs, el comerç no era del tot interromput, com tampoc no havia cessat en altres moments d'enfrontament bèl·lic.

Ara bé, l'endemà que Ortiz de Azagra rendeix comptes al rei, aquest autoritza un capità corsari, Bernat Cancull, a partir en campanya contra tots els musulmans d'Espanya i Barbaria.¹⁴⁶ Darrere aquestes actuacions, Dufourcq hi veu un joc de forces: el rei Jaume vol pressionar amb el cors l'hàfsi-

140. *Llibre dels feits...*, cap. 378, p. 402-403.

141. ACA, C, reg. 12, f. 140; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 115, n. 1.

142. ACA, C, reg. 13, f. 291; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 116, n. 1, i p. 177.

143. ACA, C, reg. 12, f. 126, 1263, octubre, 27; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 116.

144. ACA, C, reg. 14, f. 61v, 1264, juliol, 24, editat per Daniel GIRONA, «Mullerament del Infant En Pere de Catalunya ab Madona Constança de Sicília», a *Primer Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. 1, Barcelona, 1909, p. 232-299, especialment p. 296; cf. Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 117, n. 1.

145. ACA, C, reg. 13, f. 207v, 1264, juliol, 27, editat per José María RAMOS LOSCERTALES, *El cautiverio en la Corona de Aragón durante los siglos XIII, XIV y XV*, Saragossa, 1915, doc. II; cf. Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*, p. 87; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 117, n. 2. Dufourcq considera que el fet que Ramon Arnau volgués marxar de Tunis i deixar-hi un suplent indica que la situació no devia ser gaire bona. Podria ser així, però cal tenir present també que aquests sotsestabliments no eren del tot estranys: cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 100.

146. ACA, C, reg. 13, f. 207v, 1264, juliol, 25; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 117, n. 3.

da per tal que aquest pacti i el primer rebi allò que se li deu; l'hàfsida, per contra, pretén usar la caiguda del comerç deguda al conflicte per tal de fer negociar el rei i que s'oblidin els seus deutes. Tot plegat duu, segons Dufourcq, al fet que aquesta situació aparentment temporal s'eternitzi i que aquest *modus vivendi* esdevingui la regla *de facto* de les relacions tunisencocatalanes: no hi ha tractat de pau, hi ha guerra de cors, però el tràfic comercial continua. És probable que fos així, però cal tenir presents diverses coses. En primer lloc, les autoritzacions de cors dels anys 1264 i 1265 són contra tots els musulmans, tant els d'Espanya com els de Barbaria, és a dir, no estan pensades estrictament contra els hàfsides. En segon lloc, cal no oblidar que segurament també hi havia ifriquins, súbdits del califa hàfsida, que havien estat robats per catalans, encara que fos en represàlia, i que, per tant, l'hàfsida també podia tenir pretensions de ser indemnitzat. Aquestes pretensions, però, difícilment apareixeran a la documentació del Conqueridor.

Conclou, Dufourcq: «En vérité, le commerce triomphait.»¹⁴⁷ Afirmació que es basa en el fet que documenta comerç català a Tunis en 1265.¹⁴⁸ Evidentment! Cap dels conflictes anteriors no l'havia aturat i tampoc no ho va fer aquest. Comerç i guerra responen a dues dinàmiques diferents que s'influeixen, però que no s'exclouen.

Com que en 1266, quan es va donar llicència a Ramon Marquet per fer el cors contra els granadins, no es deia res dels ifriquins —ni excloent-los ni incloent-los—, Dufourcq hi veu una pau *de facto* entre la Corona i el regne hàfsida.¹⁴⁹ De fet, l'alfòndec va seguir funcionant —com sempre—, canviant diverses vegades de mans i tornant a pujar de preu, i el mateix va passar amb el de Bugia.¹⁵⁰ Aquesta pau *de facto*, però, es podia veure trencada per qualsevol incident: un episodi piràtic provocat per ifriquins va fer que el comerç amb el sultanat fos prohibit a principis de febrer de 1268, des d'una data que no es pot endevinar.¹⁵¹ Això no va impedir, però, que aquest mes un nou ambaixador, Ferran de Queralt, fos enviat al califa hàfsida amb autorització d'embarcar tots els mercaders i mercaderies que volgués cap a Tunis.¹⁵² Desconeixem, com en la majoria de casos, l'objectiu de l'ambaixada.

L'any següent és l'infant Pere qui hi envia un tal Cunill, però de nou en desconeixem la raó.¹⁵³ Dufourcq ho relaciona amb l'asil trobat per molts sicilians, italians del nord i alemanys gibellins a Ifríqiya després de les derrotes de Manfred i Conradí, moment en què els gibellins comencen a fixar-se en Constança i el seu marit, l'infant Pere.

En aquest context, podria semblar que un afer com la croada de Lluís IX hauria d'espatllar l'amistat tunisencoaragonesa, però justament va ser en aquest moment que es va afermar. Durant aquest episodi bèl·lic, els catalans van seguir comerciant i l'alfòndec va seguir funcionant.¹⁵⁴ De fet, Jaume I, dos dies abans de la mort de Lluís IX, va prendre sota la seva protecció una associació comercial formada per súbdits seus cristians i musulmans i per ifriquins.¹⁵⁵ Fins i tot és probable que la milícia seguís al costat de l'emir hàfsida, ja que consta que el 19 de setembre de 1270, essent ja mort Lluís IX

147. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 117.

148. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 117-118.

149. ACA, C, reg. 15, f. 10v, 1266, març, 8; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 118, n. 2.

150. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 118.

151. ACA, C, reg. 15, f. 79, 1268, febrer, 4; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 118, n. 7.

152. ACA, C, reg. 15, f. 79, 1268, febrer, 4, editats per Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, doc. 85 i 86, p. 1239-1240; cf. Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*, nota 93; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 118, n. 8.

153. ACA, C, reg. 33, f. 36, 1269, setembre, 13; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 119, n. 2.

154. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 119-124; Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*

155. ACA, C, reg. 16, f. 206, 1270, agost, 23; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 61, n. 9, i p. 122, n. 3.

però encara no partits els croats, Gonzalo Pérez de Alcoba va firmar una època declarant que Jaume de Roca, sagristà de l'església de Lleida i notari del rei, per manament d'aquest, li havia lliurat noranta sous valencians per les despeses de dotze homes que havien d'anar amb ell en el viatge que aviat faria a Tunis.¹⁵⁶

Malgrat que militarment la croada va ser un fracàs, va refermar els lligams del reialme hàfsida amb la Sicília angevina per mitjà del Tractat de Tunis d'octubre-novembre de 1270 signat pels reis de França, Sicília i Navarra amb el soldà hàfsida. Per aquest tractat, es va acordar la llibertat de comerç i de culte a Ifríqiya per als cristians, el pagament per part de l'hàfsida d'una indemnització de guerra, així com dels tributs endarrerits deguts a Carles d'Anjou com a rei de Sicília —l'antic tribut pagat a l'emperador Frederic II— i la renovació de l'obligació, tot duplicant el valor del tribut i, finalment, la prohibició de donar refugi als enemics dels prínceps croats, la qual cosa significava l'expulsió de tots els cristians que havien participat en la insurrecció siciliana de 1267 contra Carles d'Anjou.¹⁵⁷

2.5. Quarta etapa: l'amistat consuetudinària

Malgrat el tractat i a pesar que el califa va pagar la indemnització i el tribut durant alguns anys, sembla que l'hàfsida no va aplicar altres clàusules com ara l'expulsió general dels cristians i que, per tal de contrarestar la influència angevina, va aproximar-se al monarca catalanoaragonès, tot enviant-li un ambaixador que va negociar amb Jaume I el Tractat de València del 14 de febrer de 1271, signat per deu anys entre el califat hàfsida i la Corona d'Aragó.¹⁵⁸ No és l'únic tractat signat pel califa en aquests anys. Venècia va renovar els seus acords per quaranta anys més el juny de 1271¹⁵⁹ i Gènova va fer el mateix, per deu anys, el 26 de novembre de l'any següent.¹⁶⁰ Segurament, els hàfsides van creure que calia restaurar la situació anterior a la croada i potser fins i tot consolidar-la per tal d'evitar nous enurts.

El tractat de 1271 és un tractat de comerç i de pau «clàssic», *alla italiana*,¹⁶¹ que conté els privilegis habituals de tenir alfòndec, consolat, forn i capella i les proteccions i seguretats habituals a les persones, els béns i els mitjans de transport. L'acord preveu tant la presència de súbdits del regne de Tunis a la Corona d'Aragó com viceversa. El document demostra que l'amistat catalanotunisena, «loin d'avoir été affectés par les événements de 1270», n'ha sortit reforçada.¹⁶² No hi apareix la milícia, però

156. ACA, perg. de Jaume I, núm. 2046, editat parcialment per Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*, p. 109. Ibn Khaldun ens informa que el califa tenia, entre els seus assessors, «el germà d'Alfons», que ha de ser l'infant Frederic de Castella, que també s'havia refugiat a Ifríqiya, però que hi havia romàs després que el seu germà, l'infant Enric, hagués partit cap a Itàlia, a ajudar Carles d'Anjou: cf. IBN KHALDOUN, *Histoire des Berbères...*, t. II, p. 367.

157. Louis de MAS-LATRIE, *Traité de paix...*, vol. II, p. 93-96, doc. 5; Robert BRUNSCHVIG, *La Berbérie orientale...*, vol. I, p. 62; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 123, n. 1.

158. BNP, *Manuscrits latins*, núm. 9261, carta 8, còpia confirmació mallorquina de 1278, publicat per Jacques Joseph CHAMPOLLION-FIGEAC, *Documents historiques inédits tirés des collections manuscrites de la Bibliothèque Royale, des archives ou des bibliothèques des départements*, vol. I, Paris, 1841, p. 81 i següents; Louis de MAS-LATRIE, *Traité de paix...*, vol. II, p. 280-284, doc. 2; *Cronica o comentaris del gloriosissim y invictissim Rey En Jaume Primer, Rey d'Aragó, de Mallorca y de Valencia, Comte de Barcelona, d'Urgell y de Montpeller feta y escrita per aquell en sa llengua natural*, Barcelona, 1905, apèndix; Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*, p. 48-55; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 123, n. 2.

159. Louis de MAS-LATRIE, *Traité de paix...*, vol. II, p. 203-206, doc. 3.

160. Louis de MAS-LATRIE, *Traité de paix...*, vol. II, p. 122-125, doc. 10.

161. Dufourcq, malgrat ser el primer conservat, el considera poc innovador: cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 123-124.

162. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 123.

Dufourcq creu que seguia funcionant. De fet, sembla lògic que no hi aparegui, ja que l'acord es limita a les relacions mercantils.¹⁶³

Des de la perspectiva de Dufourcq, quan es va signar la pau, l'amistat tunisencocatalana ja feia més de trenta anys que durava. Nascuda del tràfic comercial, l'amistat havia pres formes polítiques. Havia superat l'intent de croada d'Alfons X, la croada de sant Lluís i els incidents marítims: s'havia convertit en un costum.¹⁶⁴ Un costum que es va plasmar, en els darrers anys del Conqueridor, en un intercanvi freqüent d'ambaixades. Entre 1272 i 1273, es documenta l'estada a Barcelona d'uns ambaixadors ifriquins,¹⁶⁵ una ambaixada encapçalada pel ric burgès barceloní Ramon Ricard que es dirigeix a Tunis¹⁶⁶ i una altra ambaixada dirigida pel cavaller Guillem de Vilanova que també pren el mateix destí.¹⁶⁷ Aquesta fluïdesa diplomàtica no evitava els incidents i abans de l'agost de 1274, de nou, es van trencar les relacions i es va prohibir comerciar amb els ifriquins i anar a Ifríqiya, cosa que sabem perquè aquell agost el rei va autoritzar dos associats, Ramon Moneder i Francesc de Cardona, a comerciar amb certs productes.¹⁶⁸ Al mateix temps, va enviar una nova i solemne ambaixada de Ramon Ricard a Tunis que va tractar assumptes de l'alfòndec, però que no va aconseguir arreglar la situació amb els hàfsides,¹⁶⁹ per la qual cosa es va projectar una missió ifriquina cap a la Corona d'Aragó que va arribar a Barcelona en 1276, des d'on van anar a buscar el rei al regne de València, on lluitava contra una nova insurrecció sarraïna.¹⁷⁰

En l'entremig, l'octubre de 1274, l'infant Pere havia enviat en missió a Tunis el cavaller de Sant Lleir.¹⁷¹ En desconeixem els objectius, però, tenint en compte que és un cavaller, potser hi fou enviat per tal de contactar amb la milícia o amb els gibel·lins refugiats a Ifríqiya.

Després de repassar al detall —el que es pot saber de— les relacions entre la Corona d'Aragó i el soldanat hàfsida, Dufourcq conclou que van ser sobretot les relacions comercials les que van formar la base d'una política naixent que inspiraria, més endavant, l'imperialisme català: «L'action de la Maison de Barcelone en Berbérie orientale commençait à être influencée par la question sicilienne [...]; mais le commerce et les appétits financiers continuaient à tenir la place essentielle.» En aquest sentit, li sorprèn la inestabilitat de les relacions polítiques, enfront de la solidesa i l'estabilitat de les relacions econòmiques:

163. Enlloc no consta que els acords per a la milícia i els acords comercials se signessin al mateix moment i es plasmessin en un mateix i únic document. Ans al contrari, sembla lògic que, tractant-se de dos assumptes ben diversos, fins i tot si van ser negociats al mateix moment, es plasmessin en sengles documents independents. En aquest sentit, no ens ha d'estranyar que l'acord de 1271 no contingui cap esment a la milícia.

164. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 124-128.

165. ACA, C, reg. 19, f. 48, 1273, agost, 29; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 124, n. 3.

166. ACA, C, reg. 21, f. 38, 1272, maig, 23, editat per Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, doc. 97, p. 1245-1246 (González Hurtebise l'anomena Felip Ricart, en lloc de Ramon Ricard). Cf. Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*, i ACA, C, reg. 21, f. 75v, 1272, novembre; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 124, n. 4.

167. ACA, C, reg. 19, f. 48v, 1273, setembre; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 124, n. 5. Hi acudí acompanyat per un altre cavaller, Pere de Cort.

168. ACA, C, reg. 19, f. 159; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 126, n. 2.

169. ACA, C, reg. 19, f. 161v, 1274, agost, 17, editat per Eduard GONZÁLEZ HURTEBISE, «Recull de documents inèdits del rey en Jaume I», a *Congrés d'Història...*, doc. 105 i 106, p. 1249-1250; cf. Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*, i ACA, C, reg. 18, f. 183v-184, 1274, novembre, 3; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 126, notes 3 i 4. Ramon Ricard hi acudí acompanyat per cinc col·laboradors, tres escuders, dos trompetes i un flautista. Hi solucionà, sobretot, qüestions vinculades als sempre problemàtics alfòndecs de Tunis i Bugia.

170. ACA, reg. 19, f. 13, editat per Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*, p. 120; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 126-127.

171. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 127, especialment n. 4.

L'économie guidait la politique, après l'avoir vu naître. [...] Par l'intermédiaire de la milice, des consulats et des *fondouks*, sans parler de ses propres affaires commerciales occasionnelles, Jacques le Conquérant recevait des sommes substantielles de l'État hafside. [...] Les intérêts directs de la Couronne coïncidaient donc avec ceux des villes, avec ceux de nombreux bourgeois, petits ou grands, des ports de la confédération catalano-aragonaise: capitalistes, armateurs, marchands, marins, le roi, sa famille, ses secrétaires, les membres de son «hôtel», tous étaient solidaires.¹⁷²

3. LES RELACIONS AMB TREMISSÈN

Si es poden conèixer relativament bé les relacions ifriquinoaragoneses, molt més obscurs resten els contactes de la Corona d'Aragó amb la Barbaria central i occidental. En aquests espais, sembla que els mercaders catalans no hi tindran un paper destacat, tot i que el buscaran per a la Barbaria central. Hauran de fer front, però, a la concurrència genovesa i castellana, per a Ceuta i els ports atlàntics, per exemple, així com a la pisana i la marselesse per als ports del litoral mediterrani. Ara bé, la presència comercial no anirà acompanyada d'una relació política equiparable al que ocorre a Ifríqiya o, com a mínim, no amb les mateixes característiques.

3.1. *Les relacions diplomàtiques*

A diferència del Marroc, vinculat tradicionalment a la península Ibèrica, i d'Ifríqiya, lligada tradicionalment a Sicília, la Barbaria central no està tan vinculada a la política mediterrània. Això no treu que, ja abans de 1232, quan l'estat abdalwadita encara no s'ha configurat, els mercaders catalans freqüentïn Orà, el gran port del regne de Tremissèn. Hi són també presents des d'antic genovesos, pisans i marselesos. Els vaixells cristians també prenen terra, a l'oest d'Orà, a l'illa de Rachgun, a Hunayn i a Taunt i, a l'est, a Mazagran, Mostaganem i Tenes, i arriben fins a Brechk i Cherchell. Existeixen estructures duaneres a les viles costaneres, estructures que com a mínim a Orà i a Hunayn estan ben organitzades.¹⁷³

La Barbaria central, més que no pas el Marroc o Ifríqiya, seria el punt de contacte amb l'Àfrica Negra a través del mercat de Tremissèn. Era per aquesta localitat, doncs, que arribava a la Mediterrània l'or sudanès que prenia la ruta de Sijilmassa, la porta del desert i del Sudan.¹⁷⁴ L'emirat abdalwadita era també un mercat privilegiat d'esclaus per a la Corona d'Aragó, esclaus procedents de la mateixa Barbaria o del Sudan —els d'Ifríqiya eren normalment venuts a Sicília, encara que els mercaders fossin catalans.¹⁷⁵ En aquest comerç, hi tindria un paper destacat la comunitat hebraica de Tremissèn.¹⁷⁶ De fet, Tremissèn se situa en una ruta que, des de Ciutat de Mallorca, amb la seva comunitat jueva, comunica el Sudan, via Sijilmassa, amb Europa i no solament per als súbdits de la Corona, sinó també per a provençals i llenguadocians que acudeixen a la capital balear a la recerca dels productes barbarescos.

Ara bé, malgrat aquestes relacions comercials «privilegiades», els contactes diplomàtics són escassos i tardans. Arran de la creació de l'almirallat reial en 1230 i en el moment dels primers raids marí-

172. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 128.

173. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 133-136.

174. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 136-138.

175. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 138-139.

176. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 139-144. El 1274, en un moment de ruptura amb els abdalwadites, Jaume I autoritza la guerra de cors contra aquests i els seus súbdits, exceptuats els jueus de Tremissèn que vulguin venir a instal·lar-se a la Corona: ACA, C, reg. 19, f. 95; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 141, n. 4.

tims catalans contra el litoral barbaresc, després de la conquesta de Mallorca, els habitants de les viles costaneres de la regió de Tremissèn van estar entre les víctimes d'aquestes iniciatives, però aleshores l'estat abdalwadita encara no havia nascut —ho féu en 1236.¹⁷⁷

Després d'aquests primers precedents i a diferència del que va passar amb l'estat hàfsida, cal esperar a l'any 1250 per tal de documentar la primera ambaixada abdalwadita. Novament és ben poc el que sabem de la missió diplomàtica, ja que l'ambaixador de l'emir Yaghmuràssan se'l documenta solament per un contracte comercial amb un capitalista barcelonès, Ramon de Banyeres. L'ambaixador va fer compres i vendes a l'engròs a Catalunya i a Montpeller i va establir relacions financeres amb Banyeres, de qui se sap que, deu anys abans, ja tenia interessos a Ifríqiya.¹⁷⁸ L'ambaixador demostra tenir fermes contactes (comercials) a Barcelona —Berenguer Ermengau i Bernat Mataró, dos burgesos barcelonins, li fan de fidejussors—, la qual cosa indica unes relacions comercials consolidades. Ara bé, quina era la seva missió diplomàtica? Impossible saber-ho.

Combinant, però, aquesta ambaixada amb el permís que Jaume I concedeix en 1247 a dues famílies jueves de Sijilmassa, així com a tots aquells jueus d'aquesta vila que ho vulguin, per tal que vinguin a instal·lar-se allà on els vagi bé dels seus dominis,¹⁷⁹ i tenint en compte que per a la concessió d'aquest permís calia haver entrat en contacte amb l'estat abdalwadita, Dufourcq dedueix que, malgrat que no en resti documentació, les relacions diplomàtiques entre la Corona i l'emirat abdalwadita eren continuades.¹⁸⁰

Continuades potser sí, però, per quin motiu? Dufourcq, arran del primer enfrontament entre marínides i abdalwadites després que els primers s'instal·lessin a Fes i consolidessin un estat propi en 1248, imagina un possible front comú d'aragonesos, abdalwadites, almohades i castellans contra els marínides que naixeria de l'aliança entre la Corona d'Aragó i Tremissèn —l'existència de la qual es basaria en la simple constatació de l'ambaixada— i de l'entesa *de facto* entre els darrers almohades i els castellans.¹⁸¹ Tot i així, Dufourcq acaba vinculant l'ambaixada abdalwadita amb la «prohibició» del cors emesa pel rei dies abans que es documenti l'ambaixador.¹⁸² Després de prohibir el cors, un súbdit de l'emir abdalwadita es consagrava als negocis, segurament no sols per compte propi, sinó en nom del *màkhzen* abdalwadita; és a dir —segons Dufourcq—, davant la prohibició reial, els catalans facilitaven el desenvolupament marítim dels abdalwadites. Fins i tot acceptant que el cors hagués estat realment prohibit, costa d'entendre el raonament dufourcquià. La veritat és que no es pot saber què va venir a negociar l'ambaixador de Yaghmuràssan, però si alguna cosa mostra el

177. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 145. Sabem segur que el raid de l'almirall Carròs, el 1231, va atacar el port d'Orà: cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 87 n. 6. Sobre la primera època de l'estat abdalwadita, vegeu Chantal de LA VÉRONNE, *Yaghmurasan: premier souverain de la dynastie berbère des Abd-al-Wadides de Tlemcen*, 633/1236-681/1283, Saint-Denis, 2002.

178. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 145-146. El contracte comercial, datat el 30 de juny de 1250, va ser publicat sense referències arxivístiques per Joaquim MIRET I SANS, «Un missatge de Yarmorasen rey de Tremecèn a Jaume Ier», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. VIII (1915-1916), p. 48-51. Vegeu més dades sobre aquest negoci a Stephen P. BENSCH, *Barcelona...*, p. 268, nota 39. Sobre els Banyeres, vegeu també Carme BATLLE GALLART, «Guillem de Banyeres, canonge de la Seu de Barcelona († 1284)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 22 (2001), p. 263-289; Carme BATLLE GALLART, «La riquesa de la burgesia de Barcelona: el cas d'Elisenda de Banyeres (segle XIII)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 32:2 (2002), p. 633-691.

179. Document de l'11 de juny de 1247 de la Colecció Antonio I. Puego, publicat per Jaime VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. 22, Madrid, 1852, p. 327; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 143-144.

180. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 146.

181. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 146.

182. Pel que fa a l'ordinació reial sobre el cors i la seva interpretació, vegeu *supra*.

contracte amb Banyeres és que existien fermes contactes comercials recíprocs entre Barcelona i Tremissèn.

Dufourcq, però, va més enllà: a partir de la seva anàlisi, conclou que, entre 1230 i 1250, les relacions entre la Corona d'Aragó i la Barbaria central pateixen la mateixa evolució que a Ifríqiya i pels mateixos motius de caire comercial.¹⁸³ De fet, a partir de diverses autoritzacions de 1258 per tal de dur a Barbaria, sota la protecció i salvaguarda del rei, musulmans valencians i castellans,¹⁸⁴ Dufourcq proposa que aquest «comerç» seria un dels acords de 1250: l'intercanvi de captius.¹⁸⁵

L'ambaixada de 1250 i les «emigracions organitzades» de 1258, però, no poden amagar que existeixen conflictes, que poden anar des de simples atacs piràtics fins a la guerra de cors oficialment autoritzada. En aquest sentit, entre 1263 i 1265, Guillem Grony va ser autoritzat a armar-se en cors contra abdalwadites i hàfsides.¹⁸⁶ A la mateixa època, les ciutats de Barcelona i Tortosa, l'arquebisbe de Tarragona i el bisbe de Barcelona van armar galeres contra tots els musulmans;¹⁸⁷ Pere Ferrandis d'Hixar fou nomenat almirall per a combatre l'islam;¹⁸⁸ Pere de Bisbal va ser col·locat al capdavant d'una flota encarregada de lluitar contra els musulmans en general,¹⁸⁹ i l'infant Pere va rebre una missió similar.¹⁹⁰ Es tracta dels episodis que ja s'han comentat anteriorment, vinculats en part, com s'ha dit, a la revolta sarraïna a Múrcia, que distorsionava les relacions amb tots els països islàmics.¹⁹¹ En aquest sentit, el març de 1265 es detecten de nou relacions cordials.¹⁹²

Aquesta situació de calma es va trencar de nou entre 1273 i 1274, quan nous conflictes, possiblement com a repercussió dels conflictes castellanogranadins i de la puixança marinida, van enterbolir les relacions entre Tremissèn i la Corona d'Aragó.¹⁹³

Si hom s'hi fixa, allò que sabem dels conflictes amb Tremissèn és el mateix que sabem dels conflictes amb la Ifríqiya hàfsida —la crisi general dels anys 1263-1266, vinculada a la revolta sarraïna a Castella i la prohibició de comerç amb els musulmans del període 1273-1274—, és a dir, que sabem allò que no és específic de les relacions amb els abdalwadites o, el que és el mateix, no sabem gairebé res de les relacions directes entre l'emir Yaghmuràssan i el rei Jaume.

3.2. *La colònia catalana*

Coneixem, en canvi, alguns trets de la colònia catalana a Tremissèn, una colònia que, com la tunisenca, era formada per comerciants i mercenaris. La principal «originalitat», però, de la colònia catalana radica en el fet que l'alcaid de la milícia és el cap de tots els cristians, civils i militars, súbdits de la Corona d'Aragó o no, residents en territori abdalwadita; «alcaydus omnium christianorum», l'anomenava un document de 1265.¹⁹⁴ L'alcaid percebia els drets derivats de les transaccions comer-

183. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 146.

184. ACA, C, reg. 9, f. 28, i reg. 10, f. 62v, 1258, maig, 1; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 147, n. 1.

185. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 146-147.

186. ACA, C, reg. 12, f. 126, 1263, octubre, 27; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 147, n. 4.

187. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 147, n. 5, 6, 7 i 8.

188. ACA, C, reg. 12, f. 141, 1264, febrer, 6; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 147, n. 9.

189. ACA, C, reg. 13, f. 269v, 1265, maig, 5; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 148, n. 1.

190. ACA, C, reg. 13, f. 178v, 1264, maig, 29; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 148, n. 2.

191. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 147-148.

192. ACA, C, reg. 13, f. 258, 1265, maig, 23; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 148, n. 5.

193. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 148-149.

194. ACA, C, reg. 13, f. 258, 1265, març, 21; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 150, n. 4.

cials i era el cap i jutge dels mercaders.¹⁹⁵ La singularitat es deuria, en opinió de Dufourcq, al caràcter interior de la capital abdalwadita: els mercaders preferien els ports costaners i això hauria fet que la colònia mercantil a Tremissèn no fos ni tan important ni tan variada —com a Tunis. Seria, doncs, per aquest motiu que el cap de la milícia hauria esdevingut el representant del rei.

Potser sí que la continentalitat de Tremissèn la feia poc atractiva als mercaders catalans, però més enllà d'aquest fet el que crec interessant de destacar és que el cap de la milícia esdevé el representant del rei d'Aragó. De fet, fins i tot a Tunis, l'alcaid tenia una posició superior al cònsol des del moment que era ell qui s'havia d'encarregar de trametre, com hem vist, la «part del rei» —tant de la soldada dels mercenaris com dels drets derivats de l'activitat mercantil— al monarca. A Tremissèn, la migrada del col·lectiu de mercaders hauria fet inviable la constitució d'un alfòndec i això fa més evident que la representació del rei recaigués en el cap de la milícia, un *miles*.

La milícia cristiana de Tremissèn és documentada gairebé simultàniament a la consolidació del poder abdalwadita. De fet, sembla que l'emir Yaghmuràssan la va «heretar» dels darrers almohades en 1248.¹⁹⁶ Ara bé, la milícia cristiana dels almohades era formada preferentment per cavallers castellans; quan s'hauria esdevingut la conversió en una milícia majoritàriament aragonesa? Dufourcq apunta que potser fou arran de l'ambaixada de 1250, però segurament ho explica millor, reconeix el mateix Dufourcq, el fet que en 1254 la milícia capitanejada per l'alcaid *don* Gil participés en una revolta avortada que va implicar l'execució de tots els soldats cristians, llevat d'uns pocs que van aconseguir fugir. Dufourcq proposa la hipòtesi que potser fou aleshores que els abdalwadites es giraren cap a Aragó en lloc de Castella per tal de constituir la seva milícia. En conclusió, Dufourcq afirma que la milícia catalana seria posterior a 1254,¹⁹⁷ coetània, per tant, de la milícia catalana al servei dels hàfsides.

De la milícia, se'n coneixen força detalls a partir de la dècada de 1260 que il·lustren, a més, el caràcter de delegat reial del seu alcaid. En 1265, el cavaller Pere de Vilaragut va ser enviat a Tremissèn com a alcaid i ambaixador;¹⁹⁸ en 1267, el noble Guillem Galceran ho va ser en iguals condicions, alcaid i ambaixador,¹⁹⁹ i va ser reconfirmat en 1272, tot i que aleshores solament era alcaid «Christianorum terre nostre» i no pas de tots els cristians com abans.²⁰⁰ Les cròniques àrabs permeten deduir que la milícia cristiana dels abdalwadites va jugar un paper important en els encontres que aquests tingueren amb els emergents marínides, la qual cosa va repercutir en el seu prestigi i, de retruc, en el bon nom del rei Jaume. El rei, però, obtenia de la milícia, a més de «fama», un tribut, ja que era un «servei» pel qual el monarca catalanoaragonès cobrava. Ara bé, Dufourcq dedueix, per esments en tractats i negociacions posteriors, que, ultra aquest pagament, en temps de l'alcaid Galceran es va negociar el pagament d'un segon «tribut» sobre l'activitat mercantil dels catalans.²⁰¹ En aquest context, la crisi dels anys 1273-1274, quan va ser prohibit el comerç amb el regne de Tremissèn, s'expli-

195. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 149-153.

196. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 150.

197. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 150-151.

198. ACA, C, reg. 13, f. 258, 1265, març, 21, editat per Louis de MAS-LATRIE, *Traités de paix...*, suppl., p. 38, i parcialment per Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*, n. 133; cf. també Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 151, n. 6.

199. ACA, C, reg. 15, f. 74, 1267, editat per Andrés GIMÉNEZ SOLER, «Caballeros españoles en África y africanos en España», *Revue Hispanique*, núm. 12/42 (1905), p. 299-372, i núm. 16/49 (1907), p. 56-69; cf. Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*, n. 133; cf. també Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 151, n. 7.

200. ACA, C, reg. 14, f. 141, 1272, gener, 11; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 152, n. 1, i p. 153, n. 2.

201. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 153-156.

caria pel fet que Yaghmuràssan no hauria pagat el tribut anual, negociat i establert, segons els càlculs de Dufourcq, entre 1271 i 1272. Si bé és força clara, tot i que no directament documentada, l'existència d'un pagament sobre l'activitat mercantil —que també trobem a l'estat hàfsida—, és hipotètic atribuir al seu impagament el trencament dels anys 1273-1274 que, per contra, es podria posar també en relació amb el distanciament que al mateix moment es dona amb els hàfsides.

Dufourcq conclou: «Malgré la rareté des documents et l'absence de tout texte de traité, on a le droit d'affirmer qu'il y eut entre Yaghmorasen et Jacques le Conquérant des contacts fort suivis, à aspect commercial, militaire, politique et financier.»²⁰² Personalment, corregiria l'ordre dels elements, ja que, entre el monarca catalanoaragonès i l'abdawadita, tenim documentades sobretot relacions militars, polítiques, financeres i, menys clarament, comercials. En canvi, sí que podem afirmar que la presència comercial catalana és destacada i important, però això no implica, com ja hem afirmat, que les relacions entre els monarques es basessin principalment en aquest aspecte.

4. LES RELACIONS AMB EL MARROC

Durant gairebé la quasi totalitat del regnat de Jaume I, la Barbaria occidental —el Marroc— va estar en guerra civil. Cal tenir present que la revolta marínida va començar poc després de la batalla de Las Navas de Tolosa, però no va ser fins a 1248 que van conquerir Fes o fins a 1269 que van prendre Marràqueix al darrer almohade mumínida Abu-Dabbús, i no es van emparar de Tànger i Ceuta fins a mitjan any 1270.

Aquesta circumstància explica que la influència política i les relacions comercials fossin limitades, reduïdes a contactes comercials amb els ports, especialment els mediterranis. No hi va haver tractes ni amb els almohades mumínides de Marràqueix ni amb els marínides de Fes. Va ser Castella qui va desenvolupar una política important al Marroc.²⁰³

El clima d'enfrontaments interns del Marroc arran de la disgregació del poder almohade va afavorir, per contra, l'aparició amb força de la pirateria a ciutats com Salé i Ceuta. La pirateria, però, no va aturar el tràfic comercial: n'era un risc més. En aquest sentit, consta que Ceuta ja mantenia relacions comercials amb Barcelona en 1227²⁰⁴ i també amb Montpeller.²⁰⁵ Tot i que no n'hi ha cap prova, Dufourcq veu raonable creure en l'existència a Ceuta d'un alfòndec i un consolat catalans, afirmació que ell mateix corregirà en un article posterior.²⁰⁶ De fet, malgrat que es documentin contactes amb diversos ports marroquins tant mediterranis com de la façana atlàntica, les comandes en què apareixen com a destinació són escasses.²⁰⁷

Com al Magrib central i oriental, les milícies cristianes eren presents al Marroc, on tenien una llarga tradició que es remuntava al segle XII, quan el vescomte Reverter havia esdevingut el cap de la milícia cristiana dels almoràvits. L'auge almohade no va trencar la relació, ja que el fill del vescomte, convertit a l'islam, Alí ibn Reverter, s'alineà amb els almohades mumínides. Tot i aquests dos

202. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 156.

203. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 157.

204. AHCB, *Llibre Verd*, vol. I, f. 213; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 158, n. 2, i p. 31, n. 5.

205. Gisèle CHOVIN, «Les relations de la France avec le Maroc», *Hespéris*, vol. XLIV (1957), p. 13; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 158, n. 3.

206. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 158, afirmacions que matisa a Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «Vers la Méditerranée orientale et l'Afrique», a *Jaime I y su época*; reeditat a Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Ibérie chrétienne...*

207. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 158-160; Stephen P. BENSCH, *Barcelona...*, p. 265-266.

exemples d'alcaids catalans, els almohades van formar la seva milícia cristiana preferentment amb castellans.²⁰⁸

Els successors dels almohades al Marroc, els marínides, també van tenir una milícia cristiana, creada en 1248 amb mercenaris que havien estat al servei dels almohades i engrandida en 1254 amb la incorporació d'aquells que van sobreviure a la repressió de la revolta de la milícia abdalwadita contra l'emir Yaghmuràssan. No sembla, però, que els catalanoaragonesos hi tinguessin cap paper especial.²⁰⁹

En l'aspecte religiós, la presència cristiana, especialment catalanoaragonesa, va ser petita però significativa. En 1246 va ser escollit com a bisbe del Marroc un aragonès, el franciscà Lop Ferrandes d'Ain. El fet que el papa enviés missives a Jaume I, l'arquebisbe de Tarragona i els bisbes de Barcelona, Mallorca i València demanant-los que ajudessin el nou bisbe —també escriu a tots els altres monarques peninsulars i a diversos bisbes mediterranis, fins i tot al de Baiona i al de Porto—²¹⁰ pot deixar entreveure que aleshores existia alguna via de comunicació entre els almohades i la Corona d'Aragó; tanmateix res permet confirmar-ho. De fet, però, allò que és més probable que el Conqueridor aconseguís a la llarga va ser desviar l'interès papal cap a Ifríqiya, com s'ha comentat més amunt.

Solament en relació amb Ceuta i molt al final del regnat de Jaume I es van teixir alguns lligams amb els marínides. El primer episodi vinculat a aquesta ciutat es remunta, però, a l'estiu de 1234, quan una expedició naval, dita dels *Calcurini*, va atacar per sorpresa Ceuta, que solament va poder salvar-se'n gràcies a l'ajut genovès.²¹¹ Dufourcq identifica els *Calcurini* amb els catalans i creu que l'objectiu de l'expedició podia ser evitar que els ceutís ajudessin Eivissa i Formentera o València, que serien preses. De fet, com s'ha dit, quatre anys abans, una esquadra catalana ja havia recorregut la costa barbaresca per evitar que els magribins estiguessin temptats de socórrer Mallorca i Menorca. Es pot trobar una altra raó per explicar aquesta expedició —raó que avalaria, en opinió de Dufourcq, la identificació entre *Calcurini* i catalans— si se suposa un caràcter antigenovès a l'expedició. Consta, per un costat, que durant l'atac les naus genoveses que eren al port de Ceuta foren incendiades i, per un altre, que Ceuta va demanar ajut a Gènova per fer front a l'atac i, de fet, fou la flota genovesa la que va foragitar els *Calcurini* i després, en un episodi poc clar, va acabar amenaçant Ceuta, l'any següent, 1235, possiblement per tal d'aconseguir cobrar el preu del seu ajut o una indemnització per les naus destruïdes.²¹² Des d'aquesta perspectiva, segons Dufourcq, l'expedició dels *Calcurini* es podria interpretar com una operació per intentar eliminar o limitar la concurrència italiana en aquest important port marroquí.²¹³ Com ja s'ha comentat, les relacions amb Gènova, malgrat la concurrència

208. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 160-161. Tot i així, es documenta un alcaid català al sud del Marroc en 1266 (Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 160, n. 6), així com altres capitans «francs» (catalans?) al servei dels almohades: Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 160, n. 7.

209. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 161.

210. Butlla *Fideles proprio signo* del 18 d'octubre de 1246 (Élie BERGER, *Les registres...*, vol. I, p. 333, núm. 2245, i Augustus POTTHAST, *Regesta pontificum...*, vol. II, p. 1041, núm. 12307; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 160, n. 9) i butlla *Allendentes quod ex favore* del 23 d'octubre de 1246 (Élie BERGER, *Les registres...*, vol. I, p. 333, núm. 2246, i Augustus POTTHAST, *Regesta pontificum...*, vol. II, p. 1042, núm. 12317; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 160, n. 8).

211. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «La question de Ceuta, au XIIIe siècle», *Hespéris*, vol. XLII (1955).

212. Louis de MAS-LATRIE, *Traité de paix...*, vol. I, p. 81-82; Christophe PICARD, *L'océan Atlantique...*, p. 174-175. En 1231 els ceutís ja havien sol·licitat l'ajut de la flota genovesa per fer front al setge imposat pels almohades: cf. Christophe PICARD, *L'océan Atlantique...*, p. 174.

213. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, «La question de Ceuta, au XIIIe siècle», *Hespéris*, vol. XLII (1955); Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 161-162.

comercial, foren bones durant tot el regnat de Jaume I, per la qual cosa sembla anacrònic presentar l'expedició com un episodi més de l'oposició catalanogenovesa. D'altra part, com el mateix Dufourcq planteja, és un moment bèl·licament molt actiu —Ibn Khaldun destaca que l'any 633 de l'hègira (1235-1236) els musulmans andalusins van haver de fer front a set setges cristians: València, dos cops, Xàtiva, Jaén, Tavira, Múrcia i Niebla, a més de perdre Còrdova conquerida pels castellans—,²¹⁴ per la qual cosa no sembla estrany que una «misteriosa» flota aprofités l'ocasió per a atacar un ric port com Ceuta. Aquesta flota, d'altra part, podria ser «enviada» per algun monarca, potser el mateix Jaume I, però també podria ser una expedició «privada», una flota noliejada per inversors que sabien els sucors beneficis que oferia el cors. Per posar un exemple català un poc posterior, en 1242, Berenguer Burget de Barcelona, juntament amb el bisbe de Mallorca i altres inversors, van reunir deu mil besants amb l'objectiu d'armar una nau per a saquejar al-Àndalus.²¹⁵

Després d'aquest episodi de dubtosa atribució als catalans, Ceuta va desaparèixer dels interessos més evidents del Conqueridor. Dufourcq destaca que en 1250 és inclosa en la prohibició de la guerra de cors, però ja s'ha comentat més amunt el veritable esperit de l'ordinació, per la qual cosa no se'n pot inferir l'existència d'un acord de pau i ni tan sols de relacions diplomàtiques.²¹⁶ En aquest sentit, més endavant, quan el papat i Alfons X tractin sobre la «croada d'Àfrica» i prenguin Ceuta com un dels seus primers objectius, Jaume I no s'hi oposarà. El Conqueridor solament va posar limitacions pel costat oriental: el reialme hàfsida havia de quedar fora dels objectius de la croada. La situació tampoc no canvia durant la revolta murciana: Ceuta, com tots els altres territoris islàmics, va ser tractada com a enemiga potencial, però passada la revolta va retornar la calma, és a dir, va desaparèixer dels interessos de Jaume I.²¹⁷

Cal esperar a 1269 per trobar obertament i clara relacions diplomàtiques bilaterals entre Ceuta i la Corona d'Aragó. El 4 de febrer d'aquest any es va signar a València un tractat de pau i treva entre Jaume I i Ibn al-Azafí, senyor de Ceuta.²¹⁸ L'acord, coetani a una pau amb el soldà nassarita de Granada,²¹⁹ segurament cal vincular-lo a la necessitat d'un moment de pau després de les dificultats de la revolta murciana i a la recerca de l'estabilitat necessària per a poder dur a terme la programada croada de Jaume I a Terra Santa.²²⁰ Dufourcq hi afegeix la voluntat de facilitar el comerç, assegurant un estret de Gibraltar obert a les naus catalanes.²²¹ De nou, però, les fonts són esquerpes a fornir-nos detalls precisos sobre les condicions de l'acord i l'aspecte comercial resta dins del camp de les hipòtesis.

L'amistat amb Ceuta, però, no va ser duradora. Després de la conquesta de Marràqueix en 1269, el marínida Abu-Yússuf va centrar la seva atenció en els dominis d'Ibn al-Azafí, Ceuta i Tànger. La darrera la va prendre en 1273, però per sotmetre Ceuta calia blocar-la per mar i, com que el marínida

214. IBN KHALDOUN, *Histoire des Berbères...*, t. II, p. 306.

215. Stephen P. BENSCH, *Barcelona...*, p. 300. En 1238, Domènec Llull, Ramon de Caldes i Guillem Bosa també havien invertit trenta-sis sous a armar una barca destinada a saquejar al-Àndalus. No resulta inversemblant creure que diverses d'aquestes naus armades «privades» s'unissin en algun moment per formar una flota capaç de prendre objectius més importants, com per exemple saquejar el port de Ceuta. De fet, allò que el rei Jaume I va prohibir amb l'ordinació de 1250 sobre el cors (cf. *supra*) fou aquesta pirateria «privada» descontrolada —des de la perspectiva reial, és clar.

216. Vegeu *supra*.

217. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 162-163.

218. ACA, C, reg. 15. f. 130v; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 163, n. 4.

219. Andrés GIMÉNEZ SOLER, *El Sitio de Almería en 1309*, Barcelona, 1904. p. 75; cf. F Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*

220. Sobre la croada de Jaume I a Terra Santa, vegeu el recent treball d'Ernest MARCOS HIERRO, *La croada catalana...*

221. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 163-164.

no disposava de flota pròpia, va decidir llogar vaixells cristians. En aquest context, el marínida es va dirigir a Jaume I. Un cop començat l'atac a Ceuta per terra, Abu-Yússuf va enviar dos emissaris a Jaume I per proposar-li un pacte. Les condicions van satisfer el Conqueridor i l'acord es va signar a Barcelona el 18 de novembre de 1274.²²² Es tracta d'un acord estrictament militar: Jaume I es va comprometre a posar a disposició d'Abu-Yússuf tropes —cinc-cents cavallers— i vaixells —cinquanta embarcacions—, mentre que el marínida n'havia de pagar la soldada, que s'explicita detalladament, a més d'abonar un tribut inicial al rei d'Aragó de dos-cents mil besants i un d'annual de cent mil besants si la conquesta s'endarreriria i, després de la conquesta, un tribut de cinquanta mil besants anuals que haurien convertit el soldà marínida en tributari del Conqueridor.²²³

Amb l'ajut de la flota catalana, capitanejada per Pere Ferrandis d'Híxar, Ceuta va caure en mans marínides en 1275, conquesta que, dins de la cristiandat, va circular com una gran victòria aragonesa.²²⁴ Tanmateix Ceuta no havia capitulat, sinó que finalment Ibn al-Azafi es va sotmetre a Abu-Yússuf fent-se'n vassall i tributari.²²⁵ El sotmetiment de Ceuta va fer que Abu-Yússuf considerés caduc el tractat amb els catalanoaragonesos —no consta que, més enllà dels pagaments immediats de l'ajut, el marínida pagués el tribut anual establert al tractat. Dufourcq ho considera una argücia dels marínides per aconseguir fer-se amb la clau de l'Estret.²²⁶

El resultat de l'efímera aliança amb els marínides duu Dufourcq a afirmar que Jaume I ha «fracassat», ja que Abu-Yússuf no s'havia aliat amb els catalans per facilitar-los la penetració econòmica al Marroc, sinó per consolidar la seva posició mediterrània. «Jacques le Conquérent», afirma Dufourcq, parafraçant Soldevila, «avait prouvé une véritable “incapacité politique”, a cette occasion.»²²⁷ Tanmateix, en aquesta ocasió, el judici de Dufourcq és evidentment excessiu, ja que és clar que l'acord que signen Abu-Yússuf i Jaume I és solament i exclusiva militar. L'única clàusula en què l'acord s'assembla a un tractat mercantil és la de l'autorització a la milícia de tenir capella, com els era permès a les colònies mercantils. Tanmateix en la resta és evident que ens trobem davant un acord que no pretén facilitar el comerç. Serien tractats com aquest els que haurien permès la instal·lació de les milícies als sultanats hàfsida i abdalwadita? És probable que sí. El fracàs, si de cas, estaria en no haver aconseguit mantenir el servei més enllà de l'acció bèl·lica puntual de prendre Ceuta. Suposar, darrere un tractat tan evidentment bèl·lic, la voluntat d'obrir el soldanat marínida als mercaders catalans no té sentit. D'altra part, com s'ha comentat, aquests ja hi eren de feia temps i, si la seva situació no s'havia consolidat com havia passat a Ifríqiya o a la Barbaria central, cal atribuir-ho a altres raons —com la inestabilitat política de la regió o la bel·ligerància dels primers marínides— més que no a la incapacitat política del monarca catalanoaragonès.

222. ACA, C, reg. 19, f. 6; cf. Andrés GIMÉNEZ SOLER, *El Sitio...*; Andrés GIMÉNEZ SOLER, *La Corona de Aragón y Granada*, Barcelona, 1908, p. 18; Faustino D. GAZULLA, *Jaime I de Aragón...*; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 166, n. 4.

223. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 165-167.

224. Javier de SALAS, *Marina española de la Edad Media*, Madrid, 1925-1927, p. 80-85; cf. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 167, n. 5.

225. IBN KHALDOUN, *Histoire des Berbères...*, t. II, p. 157, i t. III, p. 63-66; Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 167, n. 6.

226. No queda clar que realment es tractés d'una argücia. El tribut estava vinculat a la presa de Ceuta, però de fet la ciutat no fou presa, sinó que va pactar, la qual cosa es podia considerar que anul·lava la clàusula de l'acord. D'altra part, res no indica que Abu-Yússuf no pagués la milícia i la flota.

227. Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'Espagne Catalane...*, p. 168.

5. CONCLUSIÓ

En un moment de la seva anàlisi de les relacions entre la Corona d'Aragó i el reialme hàfsida, Dufourcq afirma que és capaç d'analitzar els esforços desenvolupats pels catalans a Barbaria i els èxits aconseguits, però li costa entendre les etapes seguides per la política de Jaume I per realitzar, perfeccionar o seguir aquest progrés. Crec que això es deu al fet que Dufourcq comet un error en aproximar-se al seu tema d'estudi. Identifica el rei i la Corona d'Aragó i, per tant, els interessos del rei esdevenen els interessos del seu reialme i els seus súbdits i viceversa. Ara bé, això no és així. El rei Jaume no és un president de govern que vetlla pels interessos dels seus conciutadans, sinó que és un actor més dins de la Corona, un actor, però, que vetlla sobretot pels seus interessos. Aquests interessos, evidentment, poden coincidir amb els dels seus súbdits o amb els d'algun estament social o col·lectiu professional de la Corona, però no necessàriament. És per això que el comerç català amb el Magrib no encaixa del tot bé amb la política magribina del rei, ja que el comerç té la seva pròpia dinàmica, que està influïda per molts factors, entre ells, lògicament, la política reial envers el Magrib, però no sols i no sempre positivament. Per contra, la política del rei envers el Magrib està inspirada no pel comerç català, sinó per dos dels vectors principals de la política del rei Jaume: la consolidació del poder reial i, estretament vinculat a aquest, la consecució de nous recursos econòmics que permetin al monarca l'autonomia necessària per a consolidar el seu poder i la seva independència.

L'«autonomia» del comerç català respecte de la política reial, la trobem a bastament plasmada cada cop que, malgrat l'existència de conflictes bèl·lics, es documenta la persistència de l'activitat mercantil. És una situació que, cada vegada que es dona, sorprèn la majoria d'historiadors —Dufourcq no deixa de sorprendre's ara i adés, cada cop que detecta, enmig d'una crisi, una comanda destinada justament allà on hi ha la crisi— i que solament es pot explicar si s'entén que, en aquesta època, el comerç internacional té una «vida pròpia», una independència que fa que els avatars de la política dels monarques siguin una contingència més a tenir present en el risc que caracteritza l'activitat mercantil. Justament el que intenta fer Jaume I és controlar aquest comerç i enquadrar-lo per aconseguir esgarapar-ne part dels beneficis. Com ho aconsegueix? Com convenç els mercaders per a compartir part dels seus beneficis? Oferint-los protecció i seguretat. És el que el rei pot oferir; és, podríem dir, la seva especialitat i és el que, de fet, ofereix —ven— als estats islàmics: seguretat i protecció. És, en certa manera, la treva i la pau de Déu traspassades al comerç i la política internacionals.

Des d'aquesta perspectiva, es pot entendre millor, a parer meu, la raó de ser de la política del rei envers el Magrib. Recordem, en primer lloc, que el rei és un noble i que, com a tal, la seva funció és fer la guerra. No és estrany, doncs, que, seguint una antiga tradició dels estats cristians peninsulars, ofereixi «serveis militars» als estats islàmics. Ara bé, ja no som als segles XI o XII, i el rei, tot i que amb dificultats, comença a controlar la noblesa i la seva principal funció, la guerra, i és capaç de dirigir-les totes dues cap a l'exterior sense perdre'n el control. Potser el cas de l'alcaid de la milícia de Tremissèn, Guillem Galceran, és dels més clars en aquest sentit. A casa, aquest noble es revoltarà diverses vegades contra el rei, però al mateix temps el servirà fidelment com a alcaid de la milícia cristiana, assegurant-li, per un costat, una influència directa i important sobre l'emirat abdalwadita, però, al mateix temps, una substanciosa font d'ingressos per a la monarquia —i per a ell mateix. És des de la perspectiva de controlar la violència que cal entendre també l'ordinació de 1250. Com ja s'ha comentat, no és una norma de pau, sinó una eina del rei per a convertir la capacitat bèl·lica dels seus súbdits en una arma del monarca. Per la mateixa raó, l'ordinació no es pot entendre com una mesura per a la promoció del comerç, tot i que indirectament hi pugui contribuir, sinó més aviat de «promoció» del cors, ja que, si

bé prohibeix el cors «lliure», qui el practiqui amb autorització reial tindrà, darrere seu, el suport de la monarquia.

El tractat amb els marínides per a la conquesta de Ceuta és una altra demostració que els interessos del rei són independents del comerç. El rei, al final del seu regnat, ha aconseguit, tot i no tenir una flota pròpia en el sentit estricte de la paraula, la capacitat de noliejar-la, així com de reunir contingents de cavallers prestos a participar en expedicions lucratives. Això és el que el rei pot organitzar i això és el que l'emir marínida «compra»... i Jaume I ho ven a bon preu, tot i que, possiblement en aquest cas, el negoci no va acabar de sortir rodó perquè no va ser capaç d'aconseguir que la milícia esdevingués imprescindible als marínides com ho era per als hàfsides i els abdalwadites. En no ser imprescindible, el marínida va poder evitar —segons sembla— pagar el tribut anual. Sembla força evident, però, que tota la campanya ceutina no implicava cap avantatge per al comerç català.

La monarquia, per tant, havia aconseguit imposar-se a la Corona d'Aragó com la garant de la pau i la senyora de la guerra i convertir aquesta condició internacionalment en una arma i un negoci al seu servei. De la mateixa manera, el rei era conscient que a la seva principal ciutat i, en menor mesura, a tots els centres urbans dels seus dominis s'estava desenvolupant una important activitat comercial que havia permès a algunes famílies acumular importants fortunes. Ho sabia perquè algunes d'aquestes famílies formaven part del seu entorn més íntim i exercien càrrecs de molta confiança. Algunes, a més, l'havien ajudat en moments puntuals a finançar les seves actuacions. D'aquesta activitat mercantil, n'obtenia ja ingressos a través dels impostos sobre el comerç, però un cop els mercaders eixien dels dominis del rei, s'acabava el seu control. Jaume I aconseguirà, en aquesta afirmació constant del poder reial, fer arribar el llarg braç del rei més enllà de les fronteres dels seus regnes. És això, en el fons, el que són els alfòndecs i els consolats. Els alfòndecs no es creen del no-res, prèviament ja existeix una colònia de mercaders ben establerta; per tant, crear l'alfòndec no és res més que donar entitat jurídica, organitzar, controlar, una colònia ja existent. Què vol el rei? Controlar els seus súbdits i, evidentment, participar en els seus beneficis. Què ofereix a canvi? Seguretat i protecció. Seguretat perquè se'ls aplicaran les seves lleis malgrat ser a l'estranger, seguretat perquè el rei —que des de 1250 ja controla, com hem dit, els corsos— donarà suport als seus súbdits davant els abusos dels particulars i de les autoritats del lloc d'acollida, seguretat perquè el rei, a través de l'alfòndec, garanteix serveis com la notaria o la capella, etc. Unes seguretats que es paguen mitjançant la participació del rei en els beneficis dels negocis, tal com s'ha vist que ocorria a la colònia tunisenca. És també una garantia per al país d'acollida que, enfront d'una munió d'interlocutors particulars, té a partir d'aleshores un únic interlocutor, el rei, a través del cònsol o dels ambaixadors. És una seguretat que també es paga, fent participar el monarca aragonès en algun dels impostos comercials, com la meitat de la gavella del vi de Tunis que anava a parar a les arques de Jaume I.

De la mateixa manera que, per imposar-se sobre la noblesa, el rei hi hagué de lluitar diverses vegades, no degué ser fàcil aconseguir que els mercaders acceptessin de sotmetre's a l'autoritat reial, ja que estaven acostumats a un elevat grau de llibertat que, tot i que comportés alts riscos, també permetia substanciosos guanys. És des d'aquesta òptica que crec que cal interpretar els conflictes que es detecten en les acusacions contra Arnau Eimeric, possiblement l'encarregat d'organitzar la colònia catalana. Calia convèncer tota la colònia que els beneficis de la protecció superarien l'inconvenient d'haver de pagar aquest «servei» i és probable que alguns no hi estiguessin d'acord. Si Bensch ha demostrat que, a Barcelona, la consecució de les institucions municipals fou fruit més de la col·laboració del patriciat amb el monarca que no resultat d'una acció per la independència comuna, no podem apuntar que el consolat no fou res més que aconseguir imposar als súbdits a l'estranger l'autoritat del

rei? Dufourcq ja havia constatat que la municipalitat barcelonina —encara embrionària en aquell moment— no jugava cap paper en la designació del cònsol a Tunis, i és lògic que així fos, ja que, recordem-ho, l'alfòndec és del rei, de la mateixa manera que les primeres institucions municipals barcelonines seran més una eina per a coordinar les energies i els recursos dels ciutadans, els patricis i la monarquia, que no pas l'expressió d'una identitat comunitària. Això no evita, però, que els còsols fossin sovint barcelonins, una altra mostra més de la sinergia ocasional entre els interessos dels mercaders barcelonins i el rei.

Amb aquesta política, el rei promou el comerç, ja que li dóna cobertura, però no és aquesta la seva principal preocupació. És per això, al meu entendre, que, arrossegada per la tradició, inicialment la presència catalanoaragonesa al Magrib està «militaritzada», és a dir, sotmesa a l'activitat militar. És lògic, a més, des d'una perspectiva feudal, sotmetre la presència catalana a l'estament nobiliari, malgrat que aleshores ja fos habitual que molts oficials del rei no pertanyessin als estaments privilegiats. És per això, crec, que l'alcaid de Tunis ens apareix inicialment com a recaptador dels diners del rei i encarregat de fer-los arribar a la metròpoli o és per això també que l'alcaid de Tremissèn, un noble, actua com a cap de tota la comunitat, «militar» i «civil».

A partir dels anys 1260, les prohibicions de comerç amb alguns països o les autoritzacions de cors o d'armament de nau esdevenen eines que el monarca pot usar per pressionar, gairebé extorquir, els sobirans magribins. En ocasions, aquestes mesures poden respondre a necessitats dels mercaders de la Corona, especialment interessos particulars quan el cors s'autoritza a un patró que ha sofert algun greuge per part d'alguna autoritat o particular magribí, però al mateix temps pot interferir en l'activitat comercial quotidiana, ja que impedeix l'accés a uns mercats que han esdevingut fonamentals en les rutes comercials dels inversors catalans. Possiblement per això, tan nombroses com les prohibicions de comerç, en documentem les excepcions, que, a primera vista, donen una imatge d'incoherència a la política reial, però que responen a la idiosincràsia d'una activitat en què s'entrellacen interessos molt diversos.

Tal com s'ha plantejat, l'il·lustre rei Jaume ha quedat convertit en una mena d'empresa de serveis que oferia els seus productes —milícia, alfòndec, cors, flota— al millor postor, subcontractant alguns d'aquests serveis a minoristes —còsols, alcaids, mercenaris, corsaris, patrons de nau. En certa manera, fou així —i ser-ne conscient ens permet entendre millor la política magribina del rei—, però no es pot reduir a això. Crec que foren la consolidació del seu poder i la consecució de noves fonts d'ingressos les que en gran part dirigiren la seva política envers el Magrib, però també és cert que Jaume I fou un rei capaç d'entendre la complexa situació política del moment històric que li va tocar viure i va actuar en conseqüència. Sens dubte, no és gratuït que coincideixin la debilitat del regne de Sicília durant els primers anys 1250 amb la consolidació institucional de la presència catalana, és a dir, amb l'aparició de la milícia i l'alfòndec. Tampoc no ho pot ser haver aprofitat el fallit complot de la milícia castellana a Tremissèn per instal·lar-n'hi una de catalanoaragonesa i, a més, aconseguir sotmetre-hi tots els cristians establerts, i arribar a una posició de control inaudita. De la mateixa manera, els mercaders, malgrat tots els intents del monarca de controlar-los, van seguir mercadejant allà on volgueren —malgrat guerres i prohibicions—, amb qui volgueren —contraban— i amb els productes que més els donaven profit —incloent-hi coses vedades. Responien a dues dinàmiques diferents que per moments coincidien i per moments, no.